

Σωτηρούλα Βασιλείου

ΒΙΟΓΡΑΦΙΕΣ ΔΑΙΜΟΝΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟ 19^Ο ΑΙΩΝΑ:
ΔΗΜΙΟΥΡΓΩΝΤΑΣ ΤΑ ΠΡΟΤΥΠΑ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΡΟΟΔΟΥ*

* Το ερευνητικό έργο υποστηρίχτηκε από το Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας και Καινοτομίας (ΕΛ.ΙΔ.Ε.Κ.) στο πλαίσιο της Δράσης «1η Προκήρυξη ερευνητικών έργων ΕΛ.ΙΔ.Ε.Κ. για την ενίσχυση των μελών ΔΕΠ και Ερευνητών/τριών και την προμήθεια ερευνητικού εξοπλισμού μεγάλης αξίας» (Αριθμός Έργου: 1220).

Εισαγωγή

«Ευφυΐα κεκοσμημένος, εξέμαθεν εν Κωνσταντινουπόλει την Ελληνικήν άριστα, την Αραβικήν, Περσικήν και Τουρκικήν, είτα δε εις Παταύιον εγένετο εγκρατής της Λατινικής και Ιταλικής γλώσσης, των Μαθηματικών και της Αστρονομίας. [...] Εκτός της μεγάλης τιμής, ην απελάμβανεν παρά τοις Ευρωπαϊοις, εθεωρείτο παρά των Τούρκων ως προβλέπων τα μέλλοντα [...]. Υπήρξεν διά τον βεζύρην ό,τι [...] ο Οδυσσεύς [...] τουτέστιν πολύμητις και μη προσκομμάτων καταβαλλόμενος.¹

Η εν Ρωσία περιώνυμος επιχείρησις του κόμητος Μαρίνου Χαρβούρη [...] θεωρείται η μεγαλητέρα από όσας αναφέρει η ιστορία της Μηχανικής [...]. Ένας Έλλην μηχανικός, γνήσιος απόγονος του Αρχιμήδους, έμελλε να ενώση την εποχήν μας με τους αιώνας εκείνους εις τους οποίους η Μηχανική επιστήμη, πρώτον διά του ελληνικού νοός και ακολούθως δι' άλλων μεγαλοφυών ανδρών ετερογενών, έδειξε την τερατώδη της δύναμιν.²

Πρέπει τις να ήναι κάτοχος στρατιωτικών γνώσεων, ίνα θαυμάση την έμφυτον στρατιωτικήν μεγαλοφυΐαν του Κολοκοτρώνη, του πάντα προϊδόντος, ίνα ματαιώση τα σχέδια του εχθρού. [...] Ολίγοι ή ίσως ουδείς επήνεγκε τόσας κατά των εχθρών ζημίας και καταστροφάς, όσας επήνεγκον η ευφυΐα και το αδάμαστον ήθος του Κολοκοτρώνη. ANEY TOYTOY ADYNATON HTO NA ELEYΘEPΩΘH H EΛΛAΣ.³

«Ο Συγγρός υπήρξεν πρότυπον εντίμου και φιλοπάτριδος μέλους ελευθέρου κράτους: [...] πρότυπον αληθούς φιλανθρώπου, ανδρός εργασθέντος και πλουτήσαντος αποκλειστικώς χάριν

¹ Επαμεινώνδας Ι. Σταματιάδης, *Βιογραφίαι των Ελλήνων Μεγάλων Διεργημένων του Οθωμανικού Κράτους* (Αθήνα: τυπ. Κτενά και Σούτσα: 1865), 30-32.

² Άνθιμος Μαζαράκης, *Βιογραφίαι των ενδόξων ανδρών της νήσου Κεφαλληνία* (Βενετία: τυπ. Φοίνικος, 1843), 71, 79, 80.

³ Αναστάσιος Ν. Γούδας, *Βίοι παράλληλοι των επί της αναγεννήσεως της Ελλάδος διαπρεψάντων ανδρών*, τ. 8, *Ηρωες της ξηράς* (Αθήνα: τυπ. Ελληνικής Ανεξαρτησίας, 1876), 106.

του πάσχοντος κόσμου [...]. Ολίγοι ηδυνήθησαν να μετρηθώσι μαζί του ως προς την οξύτητα της αντιλήψεως, τη διορατικότητα, [...] την άκραν φιλομάθειαν, την πολυπραγμοσύνην, την ισχυράν αντίληψιν προς τα ζητήματα πάσης φύσεως και παντός κύκλου. [...] Τοιούτοι άνδρες [...] αποτελούσιν ανθρωπότητας εν σμικρώ!»⁴

Θεωρήθηκε σκόπιμη η πρόταξη τεσσάρων αποσπασμάτων, αλιευμένων από τις βιογραφίες ισάριθμων δαιμόνιων Ελλήνων. Μέσα από αυτά, αναδύονται σημαίνουσες ψηφίδες του πολυσυλλεκτικού βιογραφικού προφίλ του δαιμόνιου Έλληνα, κατά το 19^ο αιώνα. Το παρόν άρθρο εστιάζει ακριβώς στην αναζήτηση των συστατικών και των όψεων του προφίλ αυτού, στην ανασύνθεσή του και στην ανάδειξη της σημασίας του για την εκπλήρωση των εθνικών στόχων και οραμάτων.

Στο πλαίσιο της έρευνας, μελετήθηκαν συστηματικά πέντε συλλογές βιογραφιών και τρεις αυτοτελείς βιογραφίες ανδρών, οι οποίοι διέπρεψαν στα πεδία της πολιτικής, των επιστημών, του πολέμου και του εμπορίου. Κριτήρια επιλογής των εκδόσεων και των είκοσι δαιμόνιων ανδρών, αποτέλεσαν ο βίος και η πολιτεία των βιογραφούμενων και η συμβολή των κειμένων στη διερεύνηση του πολύμορφου και δυναμικού δαιμονίου της φυλής ή –όπως επίσης περιγράφεται– της πολύμορφης, τελεσιουργού και σωτήριας φυσικής ευφυΐας του.

Κατά την πραγμάτευση, επιχειρείται η εύρεση απαντήσεων σε μια σειρά ερωτημάτων. Ποιοι ήταν οι στόχοι των βιογράφων του 19^{ου} αιώνα και ποια τα κριτήρια επιλογής των βιογραφουμένων τους; Αποτέλούσε, άραγε, το δαιμόνιο προϋπόθεση ή κριτήριο βιογράφησης; Κάθε μεγάλος Έλληνας ήταν δαιμόνιος Έλληνας; Ποια ήταν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των δαιμόνιων ανδρών; Ποιες συνθήκες ευνόησαν ή δυσχέραναν την εκδήλωση και εξέλιξη της ευφυΐας τους και ποια η σημασία των τόπων καταγωγής και δράσης; Συνέβαλε, άραγε, το δαιμόνιο στην αναγέννηση του έθνους και την Επανάσταση; Πώς συνδέεται το κέρδος, ως κινητήριος δύναμη των δαιμόνιων ανδρών (ιδίως των εμπόρων), επίτευγμα και κριτήριο της χαρισματικότητάς τους

⁴ Ε. Οιστρίδης, *Ο μέγας εθνικός ευεργέτης Ανδρέας Συγγρός: Η βιογραφία του–Αι αγαθοεργίαι του–Η διαθήκη του* (Αθήνα: Κεντρικό Βιβλιοπωλείο Δράκου Δ. Παπαδημητρίου, 1899), 7, 9.

με τον ευεργετισμό; Και τέλος, πώς συνδέεται το δαιμόνιο με την εθνική πρόοδο και την ποθητή οικοδόμηση ενός «προτύπου βασιλείου»;⁵

Βιογραφίες μεγάλων Ελλήνων: Τα έργα, τα πρόσωπα και οι στόχοι

Βιογραφίες Ελλήνων, οι οποίοι έλαμψαν σε διάφορα πεδία κατά τις δεκαετίες που προηγήθηκαν της Επανάστασης και ακολούθησαν την ίδρυση του ελληνικού κράτους, άρχισαν να δημοσιεύονται δειλά από την επαύριον του Αγώνα, με αυξητική τάση, ιδίως από το 1860 και εξής.

Οι ίδιοι οι βιογράφοι ήταν κατά κανόνα πολυπράγμονες λόγιοι, γνωστοί για την ευρύτερη δράση τους. Γεννήθηκαν ή μεγάλωσαν σε περιοχές με οικονομική και πνευματική ανάπτυξη, οι οποίες ενίοτε συμπίπτουν με εκείνες των βιογραφουμένων τους και σπούδασαν σε εμβληματικά εκπαιδευτικά ιδρύματα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, της Ευρώπης και του Ελληνικού Βασιλείου.

Στα κείμενά τους η ιστοριογραφία, η πληροφόρηση και η αξιολόγηση συναντούν τη δημηγορία και τη μυθοπλασία. Ο συνδυασμός αντανακλά τη «δικανική» χρήση της Ιστορίας, της οποίας ζητούμενα ήταν ο παραδειγματισμός, η καλλιέργεια της εθνικής υπερηφάνειας και η προαγωγή των ιδεών της ελληνικής μοναδικότητας και της Παλιγγενεσίας. Προβάλλοντας, λοιπόν, την προσωπικότητα και τα επιτεύγματα των μεγάλων ανδρών, οι βιογράφοι απαντούσαν –όπως και οι σύγχρονοί τους ιστοριογράφοι– στους αμφισβητίες της ενότητας του ελληνισμού (στο χρόνο και το χώρο) και των δυνατοτήτων του.⁶

Τη στιγμή της βιογράφησης οι περισσότεροι εξάίρετοι άνδρες ήταν διεθνώς αναγνωρισμένοι. Αρκετοί είχαν συγγράψει επιστημονικές μελέτες ή αυτοβιογραφικά έργα και για ορισμένους υπήρχαν ήδη αναφορές σε ελληνικά και ξένα περιοδικά, ιστορίες και εγκυκλοπαίδειες. Οι Έλληνες βιογράφοι αξιοποίησαν τις καταγραφές αυτές ως πηγές, κριτήριο για την επιλογή των προσώπων και τεκμήρια της αξίας τους.

⁵ Πρβλ. Έλλη Σκοπετέα, *Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)* (Αθήνα: Πολύτυπο, 1988), 231-245.

⁶ Σκοπετέα, *ό.π.*, 207-208· Τριαντάφυλλος Σκλαβενίτης, «Το εθνικό πάνθεον των βιογραφιών και των προσωπογραφιών (1828-1876)», στο *Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1833-2002. Πρακτικά Δ' Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας*, επιμ. Πασχάλη Κιτρομηλίδη-Τριαντάφυλλου Σκλαβενίτη (Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 2004), τ. 1, 171-194.

Πάντως, η βιβλιογραφία αποτελούσε και αντικείμενο αναμέτρησης, καθώς, όπως θα εξηγηθεί, οι βιογράφοι ενίοτε παρέπεμπαν σε «δυσφημιστικές» κριτικές για να τις διαψεύσουν.

Η παλαιότερη συλλογή, από την οποία αντλήθηκε υλικό, είναι οι *Βιογραφίαι των ενδόξων ανδρών της νήσου Κεφαλληνίας* του Κεφαλληνίου ιερέα, Δρ. Θεολογίας και διδασκάλου του Φλαγγινιανού Φροντιστηρίου της Βενετίας Άνθιμου Μαζαράκη. Το βιβλίο τυπώθηκε το 1843 στη Βενετία, στα ελληνικά και τα ιταλικά.⁷ Εφαλτήριο της συγγραφής ήταν ο «έρως της Πατρίδος» και στόχοι η τιμήση των σπουδαίων ομοπατριών, ο παραδειγματισμός της νεολαίας και η άρθρωση μίας τεκμηριωμένης απάντησης σε όσους χαρακτήριζαν τους σύγχρονους Έλληνες «βάρος ανωφελές της γης» και «έθνος ηλίθιον». Το έργο αρθρώνεται σε δύο μέρη και περιλαμβάνει τριάντα συνολικά βιογραφίες Κεφαλλήνων, οι οποίοι έδρασαν από τα τέλη του 16^{ου} έως τις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Στο πρώτο βιογραφούνται είκοσι τρεις άνδρες, οι οποίοι διέπρεψαν στα πεδία των θετικών και των θεωρητικών επιστημών· στο δεύτερο επτά χαρισματικοί πολιτικοί και στρατιωτικοί. Κοινά τους χαρακτηριστικά και κριτήρια συμπερίληψης στη συλλογή ήταν η «φυσική ελαστικότητα» του ελληνικού νου, η δίψα για πρόοδο, η γλωσσομάθεια και οι λαμπρές σπουδές και η σταδιοδρομία στο εξωτερικό (κυρίως σε Ιταλία και Ρωσία).⁸

Ο Επαμεινώνδας Σταματιάδης γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη, σπούδασε στην Αθήνα και σταδιοδρόμησε ως δημοσιογράφος, πολιτικός και συγγραφέας στην Κωνσταντινούπολη, την Αθήνα και τη Σάμο. Στο εκδοθέν το 1865, στην Αθήνα, έργο του *Βιογραφίαι των*

⁷ Μαζαράκης, *Βιογραφίαι των ενδόξων ανδρών*. Antimo Masarachi, *Vite degli uomini illustri dell'isola di Cefalonia* (Βενετία: Tipi di Gio. Cecchini e comp., 1843). Το έργο ανατυπώθηκε το 1999 (εκδ. Καραβία). Για το Μαζαράκη βλ. Ηλίας Τσιτσέλης, *Κεφαλληνικά Σύμμικτα* 1 (1904): 363-367.

⁸ Μαζαράκης, *ό.π.*, στ'-ια', 36. Πρόσεξε, σ. θ', την ανάλυση της παιδαγωγικής σημασίας των βιογραφιών: «Αι βιογραφίαι των ακμασάντων Ελλήνων, από τον καιρόν της πτώσεως της Ελλάδος μέχρι της νέας πολιτικής υπάρξεως αυτής, δίδουσαι εις την νεολαίαν μας τύπους και εικόνας αξιομιμήτους και εξιστορούσαι τον ζήλον των πατέρων μας διά την αναγέννησιν της Πατρίδος, και τας θυσίας και ηρωικάς πράξεις των αδελφών μας διά να συντρίψωσι τας βαρβαρικές αλύσους, ήθελαν ερεθίσει επί μάλλον την φιλοτιμίαν ως προς την μίμησιν των καλών και ως προς την ακριβή διατήρησιν και πρόοδον του πολυτίμου και μεγάλου χαρίσματος της Ανεξαρτησίας μας».

Ελλήνων Μεγάλων Διερμηνέων του Οθωμανικού Κράτους εξιστόρησε χρονολογικά τους βίους των τριάντα οκτώ Ελλήνων, οι οποίοι χρημάτισαν μεγάλοι διερμηνείς της Πύλης, από το 1661 έως το 1821.⁹ Εκ προοιμίου, ο συγγραφέας όρισε τη σπουδή των βίων των μεγάλων ανδρών, οι οποίοι υπηρέτησαν την πατρίδα, απαραίτητη για κάθε Έλληνα και σκοπό του συγγράμματός του την απότιση ευγνωμοσύνης στους βιογραφούμενους, την αποσόβηση της λήθης και την εθνωφέλεια.¹⁰ Όπως τονίζεται, οι «μεγαλεπήβολοι» και ευφυείς Φαναριώτες, κατόρθωσαν να γίνουν απαραίτητοι στους αμαθείς, νωθούς και άβουλους Οθωμανούς και να τους υποκλέψουν δύναμη και εξουσία. Ακολούθως, οι πλείστοι αξιοποίησαν με μαεστρία την εξουσία και τον πλούτο τους προς όφελος του έθνους.¹¹ Κατά την εξιστόρηση των βίων τονίζονται τα προσόντα, στα οποία οι Φαναριώτες όφειλαν τη θέση και τις επιτυχίες τους, δηλαδή η φυσική ευφυΐα, η καταγωγή, η μόρφωση, η πονηριά και η υπεροχή έναντι των Οθωμανών, Εβραίων, Αρμένιων και Λατίνων ανταγωνιστών. Έμφαση δίνεται, επίσης, στα γεγονότα, τα οποία πιστοποιούν την ατομικά και εθνικά αποτελεσματική αξιοποίηση των προσόντων και της θέσης.

Το αυξανόμενο ενδιαφέρον για βιογραφίες μαρτυρούν η έκδοση, το 1868, στην Αθήνα, της μελέτης του «χαλκέντερου» ιστοριοδίφη Κωνσταντίνου Σάθα, *Βιογραφίαι των εν τοις γράμμασι διαλαμψάντων Ελλήνων, από της καταλύσεως της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας μέχρι της ελληνικής εθνεγερσίας (1453-1821)* και ακόμα περισσότερο το πλαίσιο σύνθεσης και διάχυσής της, δηλαδή ο Δ΄ Ροδοκανάκειος Φι-

⁹ Σταματιάδης, *Βιογραφίαι*. Το έργο ανατυπώθηκε το 1973 και το 2010 (εκδ. Πουρναράς). Στο μεταξύ, το 1897, το έργο μεταφράστηκε στα ρουμάνικα: Epaminondas I. Stamatiadis, *Biografiile marilor dragomani (interpreti) greci din Imperiul Otoman*, μτφρ. Constantin Erbiceanu, (Βουκουρέστι: Casa Cartii de Stiinta, 1897). Η μετάφραση ανατυπώθηκε το 2016. Για τη σημασία του έργου βλ. Alexandra Sfoini, “Review of: Epaminonda I. Stamatiade, Biografiile marilor dragomani (interpreti) greci din Imperiul Otoman [...]”, *The Historical Review* 26 (2019): 284-286.

¹⁰ Πρβλ. *Χρυσάλλης* 3, τεύχ. 65 (1865): 531-532, όπου οι *Βιογραφίαι* συστήνονται στους αναγνώστες ως έργο εθνικής σημασίας, αναγκαιότατο για κάθε φιλόστορα Έλληνα.

¹¹ Σταματιάδης, *ό.π.*, 14-28.

λολογικός Διαγωνισμός και η βράβευση σε αυτόν.¹² Στόχος των αθλοθετών και του συγγραφέα ήταν η ανάδειξη της προσωπικότητας και του έργου των εξοχότερων λογίων της Τουρκοκρατίας και της συμβολής τους στην ηθική αναγέννηση του ελληνικού έθνους και την Επανάσταση.¹³ Στο έργο περιλαμβάνονται 1.472 συνοπτικές βιογραφίες. Η τρισεπίδη βιογραφία της ενάρετης, ευφύεστατης και πεπαιδευμένης Ρωξάνδρας Σκαρλάτου-Μαυροκορδάτου, μητέρας του «δαιμόνιου» Μεγάλου Δραγομάνου Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου, είναι η μοναδική αφιερωμένη σε γυναίκα στο σύνολο των συλλογών που μελετήθηκαν.¹⁴ Οι 1.471 μορφωμένοι, πολυπράγμονες και κατά κανόνα γλωσσομαθείς άνδρες του Σάθα σταδιοδρόμησαν ως συγγραφείς, φιλόσοφοι, φιλόλογοι καθηγητές ευρωπαϊκών (κυρίως ιταλικών) γυμνασίων και πανεπιστημίων, ιεράρχες, πολιτικοί, διπλωμάτες, ιατροί, μαθηματικοί, μηχανικοί και έμποροι. Ευλόγως, σε αυτούς συμπεριλαμβάνονται όλοι σχεδόν οι βιογραφούμενοι του Μαζαράκη και του Σταματιάδη, στους οποίους άλλωστε ο Σάθας παραπέμπει.

Ο Ιωαννίτης διδάκτωρ Ιατρικής, δημοσιογράφος και ιστοριογράφος Αναστάσιος Γούδας εξέδωσε τους οκτώ τόμους των *Βίων παραλ-*

¹² Κωνσταντίνος Ν. Σάθας, *Βιογραφία των εν τοις γράμμασι διαλαμπάντων Ελλήνων, από της καταλύσεως της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας μέχρι της ελληνικής εθνεγερσίας (1453-1821)* (Αθήνα: Κορομηλάς, 1868).

¹³ Θεόδωρος Π. Ροδοκανάκης, *Φιλολογικός Αγών* (Αθήνα: τυπ. Λακωνίας, 1867), 3-4, 8-9, 37-38, 62. Σάθας, *Βιογραφία διαλαμπάντων Ελλήνων*, β'-γ'. Η συλλογή ανατυπώθηκε το 1960 (εκδ. Χιωτέλλη), το 1985 (ιδιωτική έκδ.) και το 1990 (εκδ. Κουλτούρα). Για το συγγραφέα βλ. Γώγος Αγιάσσης, «Κωνσταντίνος Σάθας», *Γράμματα*, 31-36 (1916): 542-544.

¹⁴ Για τη Ρωξάνδρα βλ. και Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, «Ρωξάνδρα Μαυροκορδάτου, η πρώτη Φαναριώτισσα», *Εστία* 1, τεύχ. 8 (1876): 115-119. Σταματιάδης, *ό.π.*, 62-65. Παρά το γεγονός πως η Ρωξάνδρα εμφανίζει ορισμένα «δαιμόνια» χαρακτηριστικά, αυτά δεν είναι επαρκή για τη συμπερίληψή της στους δαιμόνιους Έλληνες. Οι σπουδαίες Ελληνίδες δεν απουσιάζουν παντελώς από τις βιογραφίες των μεγάλων Ελλήνων. Συστήνονται, όμως, στον αναγνώστη μέσω των ανδρικών βιογραφιών, ως άξιες μητέρες και σύζυγοι κυρίως εμπόρων και πολιτικών. Η ανατροφή και η στήριξή τους φέρονται να διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην πορεία γιών και συζύγων, αλλά οι ίδιες βρίσκονται μόνιμα σε δεύτερο πλάνο. Πρβλ. Ioanna Pepelasis-Minoglou, "Women and Family Capitalism in Greece, c. 1780-1940," *The Business History Review* 81, no. 3 (2007): 517-538, όπου ανάδειξη της κατά κανόνα δευτεραγωνιστικής, αλλά προοδευτικά εντονότερης γυναικείας παρουσίας στα ελληνικά επιχειρηματικά δίκτυα.

λήλων των επί της αναγεννήσεως της Ελλάδος διαπρεψάντων ανδρών κατά την επταετία 1869-76, στην Αθήνα. Η διαίρεση των τόμων βασίστηκε στον τομέα ανάδειξης των βιογραφούμενων κληρικών, λογίων, εμπόρων και άλλων πλούσιων ευεργετών, Φιλικών, πολιτικών και στρατιωτικών.¹⁵ Σύμφωνα με τον ίδιο, οι ενενήντα οκτώ επιλεγμένοι άνδρες ήταν διεθνώς ασύγκριτοι γίγαντες, οι οποίοι, χάρη στη νικηφόρα αναμέτρησή τους με πρωτοφανή εμπόδια, τις αρετές και τα συλλογικά και ατομικά τους επιτεύγματα, κέρδισαν πανελλήνια και διεθνή αναγνώριση. Ως τέτοιοι συνέβαλαν –και ως υποδείγματα και ευεργέτες εξακολουθούσαν να συμβάλλουν– στην αναγέννηση της Ελλάδας και της Ανατολής.¹⁶

Ένα χρόνο μετά την κυκλοφορία του όγδοου τόμου των *Βίων Παράλληλων*, εκδόθηκε στην Πάτρα η συλλογή του Πατρινού εκδότη Αγαπητού Αγαπητού *Οι ένδοξοι Έλληνες του 1821 ή οι πρωταγωνισταί της Ελλάδος*.¹⁷ Σε αυτήν περιλήφθηκαν οι συνοπτικές βιογραφίες ογδόντα Φιλικών, κληρικών, πολιτικών, στρατιωτικών, ναυτικών, λογίων και ευεργετών, όλων ισάξιων των αρχαίων προγόνων, ως προς

¹⁵ Αναστάσιος Ν. Γούδας, *Βίοι παράλληλοι των επί της αναγεννήσεως της Ελλάδος διαπρεψάντων ανδρών*, τ. 1, *Κλήρος* (Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο, 1869)· τ. 2, *Παιδεία* (Αθήνα: τυπ. Φιλαδελφείας, 1870)· τ. 3, *Πλούτος ή Εμπόριον* (Αθήνα: τυπ. Περίδου, 1870)· τ. 4 *Πλούτος και Θυσία* (Αθήνα: τυπ. Φιλαδελφείας, 1871)· τ. 5, *Συνεταιρισμός* (Αθήνα: τυπ. Φιλαδελφείας, 1872)· τ. 6, *Πολιτικοί άνδρες* (Αθήνα: τυπ. Πάσσαρη, 1874)· τ. 7, *Πολιτικοί άνδρες* (Αθήνα: τυπ. Πάσσαρη, 1875)· τ. 8, *Ηρωες της ξηράς* (Αθήνα, τυπ. Ελληνικής Ανεξαρτησίας, 1876). Η σειρά ανατυπώθηκε το 1971 (εκδ. Γρηγοριάδη). Για την πολυσχιδή προσωπικότητα και το έργο του Γούδα βλ. τη νεκρολογία, η οποία δημοσιεύτηκε στην *Εστία* 13, τεύχ. 324 (1882) 170-173. Όπως παρατηρεί και ο συντάκτης, η φιλομάθεια του Γούδα, η φιλοπατρία του, η πάλη έναντι των αντιξοοτήτων, ο ζήλος, με τον οποίον επιδόθηκε στην ιστοριογραφία και η σημασία του έργου που κληροδότησε στον ελληνισμό τον καθιστούν εφάμιλλο των διαπρεψάντων ανδρών της συλλογής του. Προκειμένου να προωθήσει τους *Βίους* και να εξασφαλίσει τη συνέχεια της συγγραφής, ο Γούδας δημοσίευσε, το 1869, *Τα περί των Παράλληλων βίων των επί της αναγεννήσεως της Ελλάδος διαπρεψάντων ανδρών*, μία συλλογή επαινετικών δημοσιευμάτων και επιστολών, με κοινό παρονομαστή την εθνοφέλεια και την ιερότητα του εγχειρήματος. Τέτοια συστατικά κείμενα ενσωματώθηκαν και στους τόμους.

¹⁶ Γούδας, *Βίοι*, τ. 1, ε'-στ'· τ. 3, ι'-ια', ιζ'-κβ'.

¹⁷ Αγαπητός Σ. Αγαπητός, *Οι ένδοξοι Έλληνες του 1821 ή οι πρωταγωνισταί της Ελλάδος: εταιρισταί, κατηχηταί, κληρικοί, πολιτικοί, στρατιωτικοί ξηράς και θαλάσσης, δωρηταί, λόγιοι, ευεργέται* (Πάτρα: τυπ. Αγαπητού, 1877).

τη μεγαλοφυΐα, τη φιλοπατρία και τα επιτεύγματα. Ως τέτοιοι οι συγκεκριμένοι «μεγάλοι άνδρες της Νέας Ελλάδος» εξυμνήθηκαν διεθνώς και υποχρέωσαν την Ευρώπη να προσφέρει στην Ελλάδα την ανεξαρτησία της. Ακολούθως, ως πολίτες του ελληνικού κράτους πάσχισαν και πέτυχαν αλματώδη πρόοδο στην εκπαίδευση, το εμπόριο και τη ναυτιλία. Στόχοι του Αγαπητού ήταν, αφενός, η διατράνωση του μεγαλείου του ελληνισμού, αφετέρου, η καθοδήγηση των νέων Ελλήνων, ώστε, αιρόμενοι στο ύψος της ηρωικής γενιάς, να διευρύνουν τα ασφυκτικά σύνορα και να καταστήσουν την Ελλάδα μεγάλο, ισχυρό και διεθνώς σεβαστό βασίλειο.¹⁸

Ένας νέος Έλληνας ο οποίος, ακολουθώντας τα βήματα των βιογραφημένων προγόνων, αναδείχθηκε πραγματικά μεγάλος άνδρας του ελληνικού κράτους ήταν ο Χαρίλαος Τρικούπης, γιος του Σπυρίδωνος Τρικούπη και ανιψιός του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου. Η πρώτη βιογραφία του δημοσιεύτηκε το 1896, λίγους μήνες μετά το θάνατό του, από τον Αθηναίο δημοσιογράφο, θεατρογράφο και ιστοριοδίφη Γεώργιο Τσοκόπουλο.¹⁹ Αιτιολογώντας τη βιογράφηση, ο συγγραφέας αναδεικνύει την εξαιρετη διάνοια του Χαρίλαου, τα ρηξικέλευθα οράματά του, το μεγαλεπήβολο, ανάλογο των ιδεωδών και των πόθων του ελληνισμού, πρόγραμμά του, τη σαφή υπεροχή του έναντι των πολιτικών της γενιάς του και τη διεθνώς σπάνια ταύτιση της εθνικής πορείας με τη δική του. Η μερική του προγράμματος του Τρικούπη προβάλλεται ως κάτοπτρο των εμποδίων του κοινωνικοπολιτικού περιβάλλοντος στη μεγαλουργία των μεγάλων ανδρών.²⁰

Είναι ευρέως γνωστό πως ο σύγχρονος περίπου του Τρικούπη επιχειρηματίας Ανδρέας Συγγρός συνέγραψε, στο τέλος του βίου του, την αυτοβιογραφία του, η οποία δημοσιεύτηκε το 1908. Προηγήθηκε όμως, το 1899, μία ολιγοσέλιδη επισκόπηση του βίου του από τον Ε. Οιστρίδη. Κεντρική ιδέα του κειμένου είναι πως με τη σταδιοδρομία, το φιλανθρωπικό έργο και τη διαθήκη του ο Συγγρός αναδείχθηκε άριστος και μέγιστος άνδρας της Νέας Ελλάδος και πρότυπο έντιμου και φιλο-

¹⁸ Αγαπητός, *Οι ένδοξοι*, στ' -ί'.

¹⁹ Γεώργιος Τσοκόπουλος, *Χαρίλαος Τρικούπης: Βιογραφία* (Αθήνα: Φέξης, 1896).

²⁰ Τσοκόπουλος, *ό.π.*, ε'-στ', 379-382. Πρβλ. την αξιολόγηση του Τρικούπη από τη σύγχρονη βιογράφο του Λύντια Τρίχα, *Χαρίλαος Τρικούπης. Ο πολιτικός του «Τίς πταίει;» και του «Δυστυχώς επτωχεύσαμεν»* (Αθήνα: Πόλις, 2016), 26-34, 558-566.

πάτριδος πολίτη.²¹ Η ιδέα αυτή συναντά την εικόνα, την οποίαν ο ίδιος ο Συγγρός θέλησε να αποκρυσταλλώσει μέσα από την αυτοβιογραφία του. Δαιμονίως σε αυτήν ο γράφων σμιλεύει έναν διαπρεπή *homme d'affaires*, έναν χαρισματικό, εμβληματικό Έλληνα, διαπνεόμενο από δίψα για κέρδος, δόξα και συμβολή στην εθνική πρόοδο.²²

Το 1902, την επαύριον του θανάτου του δαιμόνιου επιχειρηματία Στέφανου Ράλλη, ο δαιμόνιος Ηπειρώτης διπλωμάτης Ιωάννης Γεννάδιος δημοσίευσε, στην Τεργέστη και στο Λονδίνο, στα ελληνικά και τα αγγλικά, ένα «βιογραφικόν υπόμνημα», ώστε να τον τιμήσει, να αναδείξει το μέγεθος της απουσίας του και να παραδειγματίσει τη νέα γενιά.²³ Όπως ο Γεννάδιος εξηγεί, ο άξιος γόνος της ομώνυμης εμπορικής οικογένειας Στέφανος από νωρίς προσάρμοσε τις έμφυτες αρετές του στο στάδιο για το οποίο προοριζόταν. Έτσι, εξελίχθηκε σε μοναδικό εμπορικό ταλέντο. Υπό την ηγεσία του, η *Ralli Brothers* κατέκτησε την πρώτη εμπορικά θέση στο City και επεκτάθηκε στη Βόρεια Αμερική. Επιπλέον, ο διανοητικά υπερέχων όσο και φιλόπατρις άνδρας έδινε πρώτος το «παρών» σε κάθε εθνική ανάγκη. Κατά το γράφοντα, τα επιτεύγματα του Ράλλη ανέδειξαν διεθνώς την πολυπραγμοσύνη και τις δυνατότητες του ελληνικού έθνους.²⁴

²¹ Οιστρίδης, *Ανδρέας Συγγρός*, 3, 5, 7-8.

²² Ανδρέας Συγγρός, *Απομνημονεύματα* (Αθήνα: Εστία, 1908), τ. 1, 79-91, 96, 98, 104, 125-129, 135-136, 140-141, 272, 280-281· τ. 2, 23-24, 144-145, 160-163, 166-168, 170, 174, 184, 181, 189, 211, 227, 257, 268. Πρβλ. τις εισαγωγικές παρατηρήσεις στο *Ανδρέας Συγγρός. Απομνημονεύματα*, επιμ. Μαρίας Χριστίνας Χατζηιωάννου-Αλκη Αγγέλου (Αθήνα: Εστία, 1997), τ. 1, 60-126.

²³ Ιωάννης Γεννάδιος, *Στέφανος Α. Ράλλης. Βιογραφικόν υπόμνημα* (Τεργέστη: Αυστριακός Λόυδ, 1902): Joannes Gennadius, *Stephen A. Ralli: A Biographical Memoir* (Λονδίνο, 1902). Για την οικογένεια Ράλλη βλ. Μαρία Χριστίνα Χατζηιωάννου, «Η κατασκευή μιας επιχειρηματικής δυναστείας: η οικογένεια Ράλλη», στο *Η ματιά των άλλων: Προσλήψεις προσώπων που σφράγισαν τρεις αιώνες (18^{ος}-20^{ός})*, επιμ. Κατερίνας Δέδε-Δημήτρη Δημητρόπουλος (Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 2011), 149-171. Για το Γεννάδιο βλ. Μαριάννα Χριστοπούλου, «Ο Ιωάννης Γεννάδιος και η διαμόρφωση της εθνικής πολιτικής της Ελλάδας (1871-1918)» (διδ. διατρ., ΑΠΘ, 2012).

²⁴ Gennadius, *Stephen*, 26-33.

Βιογραφημένοι δαιμόνιοι Έλληνες: μια ελίτ για την αναγέννηση και την πρόοδο του έθνους

Οι πέραν των 1.500 εξάιρετοι Έλληνες των συλλογών και των αυτοτελών βιογραφιών, οι οποίες παρουσιάστηκαν, ανήκουν σε πέντε αιώνες και βιογραφήθηκαν κατά την εξηκονταετία 1843-1902. Τα πεδία δράσης και ανάδειξής τους ποίκιλλαν, όπως ποίκιλλαν και οι ειδικοί στόχοι των βιογράφων τους. Τους ένωναν, όμως –όπως και τους βιογράφους τους– ο αποτελεσματικός αγώνας για εξέλιξη, δημιουργία και ανάδειξη και η συμβολή στην επιβίωση, την αναγέννηση και την πρόοδο του έθνους. Αυτά ήταν άλλωστε και τα κοινά χαρακτηριστικά, τα οποία τους κατέστησαν αξιοτίμητους, αξιομίμητους, και άρα άξιους βιογράφησης Έλληνες.

Ωστόσο, τα εν λόγω γνωρίσματα καθιστούσαν όλους τους βιογραφημένους Έλληνες δαιμόνιους Έλληνες; Η απάντηση είναι αρνητική. Ο εντοπισμός του δαιμονίου και η ανάδειξή του προϋπέθεταν το συνδυασμό των *sine qua non* ιδιοτήτων των βιογραφούμενων διαπρεψάντων Ελλήνων με άλλες, περισσότερο δυσεύρετες.

Σπάνιο, λοιπόν, προσόν το δαιμόνιο παρουσιάζεται να εκδηλώνεται ως εμπορικό–επιχειρηματικό, πολιτικό, επιστημονικό και στρατιωτικό. Ο τομέας εκδήλωσης εξαρτιόταν από την ιδιαίτερη ευφυΐα του κάθε προσώπου και το περιβάλλον δραστηριοποίησής του. Η έντονη και συστηματική προβολή του αποτυπώματος του ελληνικού δαιμονίου από τους βιογράφους οδήγησε στην εστίαση της μελέτης σε είκοσι μεγάλους άνδρες: οκτώ εμπόρους και επιχειρηματίες, επτά πολιτικούς, τρεις επιστήμονες και δύο στρατιωτικούς.²⁵

Ως δαιμόνιοι έμποροι και επιχειρηματίες βιογραφήθηκαν οι Ιωάννης Βαρβάκης (1745-1825),²⁶ Γεώργιος Σίνας (1783-1856),²⁷ Στέργιος Δούμπας (1794-1870),²⁸ Δημήτριος Βερναρδάκης (1799-1870),²⁹

²⁵ Βλ. συνοπτικό πίνακα των είκοσι αυτών ανδρών στο τέλος του άρθρου. Στον πίνακα σημειώνονται ο τομέας δράσης του καθενός, το κοινωνικό και μορφωτικό προφίλ του, οι τόποι καταγωγής και σταδιοδρομίας και οι βιογράφοι.

²⁶ Γούδας, *Βίοι*, τ. 3, 155-192.

²⁷ *Ο.π.*, τ. 4, 1-36, 50-51.

²⁸ *Ο.π.*, τ. 3, 193-213.

²⁹ *Ο.π.*, τ. 4, 53-92.

Ευαγγέλης Ζάππας (1800-1865),³⁰ Νικόλαος Στουρνάρης (1806-1853),³¹ Στέφανος Ράλλης (1829-1902) και Ανδρέας Συγγρός (1830-1899). Ως δαιμόνιοι πολιτικοί παρουσιάστηκαν οι δύο πρώτοι μεγάλοι διερμηνείς Παναγιώτης Νικούσιος (1613-1673)³² και Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος ο εξ Απορρήτων (1641-1709),³³ ο πρωθυπουργός του βασιλείου του Σιάμ Κωνσταντίνος Γεράκης (1647-1688)³⁴ και οι πρωταγωνιστές της επαναστατικής και μετεπαναστατικής ελληνικής πολιτικής σκηνής Ιωάννης Κωλέττης (1773/4-1847),³⁵ Ιωάννης Καποδίστριας (1776-1831),³⁶ Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος (1791-1865)³⁷ και Χαρίλαος Τρικούπης (1830-1899). Πρωτοπόροι επιστήμονες περιωπής, ο Ιάκωβος Πυλαρινός (1659-1718),³⁸ ο Μαρίνος Χαρβούρης (1729-1782)³⁹ και ο αδελφός του Μάρκος Χαρβούρης (1731-1808)⁴⁰ συνέδεσαν το όνομά τους με βαρυσήμαντα και εισέτι θαυμαστά επιτεύγματα, στους τομείς της Ιατρικής, της Μηχανικής και της Χημείας αντίστοιχα. Τέλος, ως δαιμόνιοι στρατιωτικοί βιογραφήθηκαν ο αξιωματικός του

³⁰ *Ο.π.*, τ. 3, 219-368. Αγαπητός, *ό.π.*, 462-468.

³¹ *Ο.π.*, τ. 3, 289-318.

³² Σταματιάδης, *Βιογραφίαι*, 29-60. Σάθας, *ό.π.*, 331-335.

³³ Σταματιάδης, *ό.π.*, 60-94. Σάθας, *ό.π.*, 385-389. Πρέπει να σημειωθεί πως ο Μαυροκορδάτος χαρακτηρίστηκε «δαιμόνιος» ήδη από το 1766, από τον Ευγένιο Βούλγαρη, *Η λογική εκ παλαιώντε και νεωτέρων συνεραμισθείσα* (Λειψία: τυπ. Βρεϊτκόφφ, 1766), 42-43. Στο ίδιο σύγγραμμα «δαιμόνιος» χαρακτηρίζεται και ο Όμηρος (σ. 255). Υιοθετώντας την αξιολόγηση του Βούλγαρη, ο Σταματιάδης παραπέμπει σε αυτόν, κατά τη σύνοψη της δράσης του ανδρός: «Τοιούτος εγένετο ο περιώνυμος εκείνος ανήρ, 'δαιμόνιος', ως λέγει ο πολύς Ευγένιος, και πολλά μεν εκ στόματος διδάξας, πολλής δε και παντοίας ιδέας και συγγράμματα καταλιπών, περί ου το μεν διά το περιόν της γνώσεως ύψος, την φιλοσοφικήν καθέδραν εν Κωνσταντινουπόλει κοσμήσαι λαχόντος, το δε και διά βάθους φρονήσεως πολιτικής την τε του μεγάλου ερμηνέως λειτουργίαν αναδεδειγμένου, εξής δε και την απορρήτων τάξιν υπό των Οθωμανών πιστευθέντος, έργον αν είη κρίναι πότερόν τις άρα επ' αυτό τον εν τοις φιλοσοφούσιν ούτω πολιτευσάμενον ή γουν τον ούτως εν τοις πολιτευόμενοις φιλοσοφήσαντα τάξειε πρότερον».

³⁴ Μαζαράκης, *ό.π.*, 407-462

³⁵ Γούδας, *ό.π.*, τ. 6, 182-242· Αγαπητός, *ό.π.*, 156-163.

³⁶ *Ο.π.*, τ. 7, 1-48· *Ο.π.*, 19-24.

³⁷ *Ο.π.*, τ. 6, 243-288· *Ο.π.*, 164-171.

³⁸ Μαζαράκης, *ό.π.*, 119-39· Σάθας, *ό.π.*, 428-430.

³⁹ *Ο.π.*, 71-11· *Ο.π.*, 544-546.

⁴⁰ *Ο.π.*, 190-233, 652-654· *Ο.π.*, 548.

ρωσικού στρατού Πέτρος Μελισσηνός (1726-1797)⁴¹ και ο εμβληματικός στρατηγός της Ελληνικής Επανάστασης Θεόδωρος Κολοκοτρώνης (1770-1843).⁴²

Ανεξαρτήτως σταδίου ανάδειξης, οι δαιμόνιοι Έλληνες των βιογραφιών παρουσιάζονται ως έμφυτα «μεγαλοφυείς», «μεγαλόνοι», «πολυμήτιες», πολυτάλαντοι, παθιασμένοι με το αντικείμενό τους, εύστροφοι, πολύτροποι, επιτήδειοι, φιλομαθείς, ρηζικέλευθοι, φιλόπονοι, πεισματάρηδες, τολμηροί, διορατικοί, ακαταπόνητοι, πείσμονες, δραστήριοι και καρτερικοί «πέραν των υπάτων ορίων της ανθρωπίνης θελήσεως». Συνδύαζαν τη «φυσικήν ελαστικότητα» του ελληνικού νου με «μεγαλουργόν» πνεύμα, τα μεγαλεπήβολα σχέδια με πάθος και δίψα για εξέλιξη, την οποίαν εκλάμβαναν ως καθήκον έναντι του έθνους και της κοινωνίας. Χάρη στα μοναδικά επιτεύγματά τους, απέκτησαν διεθνή φήμη και κέρδη και αναδείχθηκαν αντάξιοι τόσο των μεγάλων αρχαίων Ελλήνων όσο και των σύγχρονων Ευρωπαίων.⁴³

Η δράση του Νικουσίου παρομοιάστηκε με εκείνην του Οδυσσέα. Ο Πυλαρινός χαρακτηρίστηκε γνήσιος απόγονος του Ιπποκράτη και ο Μαρίνος Χαρβούρης του Αρχιμήδη. Ο Μαυροκορδάτος παραβλήθηκε με τον Κορίνθιο στρατηγό και πολιτικό Τιμολέοντα αλλά και τον ηγέτη της ιταλικής ενοποίησης Cavour. Ο Κωλέττης ήταν ο Bismarck της Ελλάδας και ο Τρικούπης ο Gladstone. Ο Ράλλης συνδύαζε την ορμή του Αχιλλέα και τη διάνοια του Νέστορα.⁴⁴ Σε τέτοιους χαρισματι-

⁴¹ Μαζαράκης, *ό.π.*, 519-555.

⁴² Γούδας, *ό.π.*, τ. 8, 81-111· Αγαπητός, *ό.π.*, 54-67.

⁴³ Πρβλ. την προβολή των συγκεκριμένων γνωρισμάτων του ελληνικού δαιμονίου σε πραγματείες, εστιασμένες στο χαρακτήρα και τις δυνατότητες των Ελλήνων. Μάλιστα, στα κείμενα αυτά οι δαιμόνιοι των βιογραφιών προβάλλονταν ως εξαιρετικοί, αξιομίμητοι Έλληνες και η εξέλιξή τους ως τεκμήριο της επιβίωσης και της μεγαλουργίας του ελληνικού δαιμονίου: Ιωάννης Σούτζος, «Πολιτική Οικονομία», *Ερασιστής* 2, τεύχ. 10 (1843): 682-683· Μαρίνος Βρετός, «Οι νεότεροι Έλληνες», *Εθνικόν Ημερολόγιον* 4 (1864): 175-185· Πέτρος Βράλας-Αρμένης, *Περί της ιστορικής αποστολής του Ελληνισμού* (Κέρκυρα: τυπ. Η Ιονία, 1872), 14-16, 43-51· «Χαρακτηρισμός των Ελλήνων», *Εστία* 3, τεύχ. 103 (1877): 812-814· Π. Γουμαλίκ, «Οι Έλληνες εν Ρωσία», *Παρνασσός* 14, τεύχ. 8 (1891): 477-478.

⁴⁴ Μαζαράκης, *ό.π.*, 79, 125· Σταματιάδης, *ό.π.*, 34· Σάθας, *ό.π.*, 333-334· Γούδας, *ό.π.*, τ. 6, 241, 285· “The Greek Gladston,” *The Westminster Budget* (17-04-1892), στο *Περί Χαριλάου Τρικούπη*, τ. 12, (Αθήνα: τυπ. Σακελλαρίου, 1911), 89· Αλέξανδρος Φιλαδελφεύς, *25 Μαρτίου 1821: Οι ήρωες της Ελληνικής Επανάστασεως: Ει-*

κούς και μεγαλουργούς νέους Έλληνες το ελληνικό έθνος βρήκε τις αδιάψευστες αποδείξεις της ιστορικής του συνέχειας, τους συντελεστές του φωτισμού του, τους στυλοβάτες της ελευθερίας του, τους φιλοπάτριδες ευεργέτες του και τους σκαπανείς της προόδου του.

Οι συμβολές αυτές συνιστούσαν λογικές ανταποδόσεις, αφού τόσο οι βιογράφοι όσο και άλλοι συγγραφείς επισήμαιναν πως οι μεγάλοι Έλληνες όφειλαν τα χαρίσματά τους πρωτίστως στην καταγωγή τους, δηλαδή στο μοναδικό φυσικό περιβάλλον της Ελλάδας (γεωγραφική θέση, εύκρατο κλίμα, διαύγεια, ποικιλομορφία), την ιστορική κληρονομιά του ελληνισμού και την παράδοση της ιδιαίτερης πατρίδας.⁴⁵ Έτσι ερμηνευόταν και το εντυπωσιακό μερίδιο της Χίου (Νικούσιος, Μαυροκορδάτοι, Ράλλης, Συγγρός), της Ηπείρου (Κωλέττης, Γ. Σίνας, Δούμπας, Ζάππας, Στουρνάρης) και της Κεφαλονιάς (Γεράκης, Πυλαρινός, Μελισσηνός, αδελφοί Χαρβούρη) σε άνδρες, οι οποίοι χάρη στο εθνικό και τοπικό δαιμόνιον τους (*genius loci*) διακρίθηκαν διεθνώς σε όλους τους τομείς.⁴⁶

Και οι είκοσι «εκ φύσεως πεπρωκισμένοι» Έλληνες, στους οποίους εστίασαμε, έλαβαν είτε τα πρώτα εφόδια είτε τη σκυτάλη για την εκδίπλωση των χαρισμάτων τους από τις τοπικά ή και ευρύτερα σημα-

κόνες και βιογραφία αυτώ (Αθήνα: τυπ. Σαλιβέρου, 1900), 15-17· Gennadius, *ό.π.*, 27, 29.

⁴⁵ Μαζαράκης, *ό.π.*, στ' Γούδας, *ό.π.*, τ. 3, σθ' Βράιλας-Αρμένης, *ό.π.*, 14-15. Gennadius, *ό.π.*, 3-21. Σούτζος, *ό.π.*, 681-682, όπου και η χαρακτηριστική διατύπωση: «Η φύσις ανεδέχθη προς ημάς [...] μεγαλόδωρος, ουρανός εύδιος, κλίμα εύκρατον και υγιεινόν, χώρα πλουσία και γόνιμος [...], περικυκλουμένη δε πανταχόθεν από θάλασσαν, γέφυρα τριών κόσμων, τους οποίους αλληλοδιαδόχως επολίτισε, κατοικουμένη από γένος φιλελεύθερον, φιλομαθές, φιλόκαινον, απότολμον και επιχειρηματικόν ως ο ναύτης, στερρόκαρδον και υπερήφανον, ως τα όρη».

⁴⁶ Μαζαράκης, *ό.π.*, 98-99: «Ενούται εις τας επωφελείς διαθέσεις του κλίματος ο σόφρων, ενεργητικός, βιομηχανικός και επιχειρηματικός χαρακτήρ των Κεφαλλήνων [...]. Είναι ζωηροί, πνευματώδεις, σκεπτικοί, και έξυπνοι [...]. Από όλους τους λαούς της γης είναι περισσότερο επιτήδειοι να επιτυχαίνουν όπου υπάγουν». Γούδας, *ό.π.*, τ. 3, 290-292, 315· τ. 4, ε'-ζ'· τ. 7, 125-126· Παντελής Κοντογιάννης, *Εθνικοί Ευεργέται* (Αθήνα: Σύλλογος προς διάδοσιν ωφέλιμων βιβλίων, 1908), 9. Συγγρός, *ό.π.*, τ. 1, 5· τ. 2, 249· Gennadius, *ό.π.*, 3-21· Δημήτριος Βικέλας, *Η ζωή μου: παιδικαί αναμνήσεις, νεανικοί χρόνοι* (Αθήνα: Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, 1908), 329-330. Τόποι καταγωγής των υπόλοιπων πέντε βιογραφούμενων ήταν η Κέρκυρα (Καποδίστριας), η Κρήτη (Βερναρδάκης), το Μεσολόγγι (Τρικούπης), η Πελοπόννησος (Κολοκοτρώνης) και τα Ψαρά (Βαρβάκης).

ντικές οικογένειές τους. Άλλωστε, αξιόλογη δεν ήταν μόνο η προσωπική δράση τους, αλλά και εκείνη των προγόνων, των αδελφών και των απογόνων τους, γεγονός που τονίζεται από τους βιογράφους.⁴⁷

Πρώτιστο μέλημα των περισσότερων οικογενειών φέρεται να ήταν η μόρφωση των ευφύων υιών, πρώτα σε εκπαιδευτήρια της γενέτειρας και ακολούθως της Ευρώπης. Έτσι, ο Νικούσιος, οι Μαυροκορδάτοι, οι αδελφοί Χαρβούρη, ο Πυλαρινός, ο Μελισσηνός, ο Καποδίστριας, ο Στουρνάρης, ο Ράλλης, ο Τρικούπης και λιγότερο ο Συγγρός έγιναν σε πολύ νεαρή ηλικία πολύγλωσσοι κάτοχοι διπλωμάτων φημισμένων ευρωπαϊκών πανεπιστημίων.

Όλοι οι δαιμόνιοι άνδρες εκδήλωσαν από πολύ νωρίς την ευφυΐα και τα ταλέντα τους, καταπλήσσοντας τον περίγυρό τους. Οι Ράλλης και Γ. Σίνας προσάρμοσαν από παιδιά την ευφυΐα τους στα δεδομένα του οικογενειακού υποστρώματος. Από την άλλη, αφουγκραζόμενοι την ιδιαίτερη κλίση τους, ο Μαρίνος Χαρβούρης και ο Συγγρός, αρνήθηκαν να συμβιβαστούν με τις οικογενειακές βλέψεις, επιλέγοντας εξαρχής αντί της Νομικής και της Ιατρικής τα εφαρμοσμένα Μαθηματικά και το εμπόριο αντίστοιχα.

Επιπλέον, κατά την πορεία τους οι μεγαλοφυείς άνδρες δεν δίσταζαν να αναπροσανατολίζουν τις δραστηριότητές τους με ζητούμενα τη μέγιστη παραγωγικότητα, τη δόξα ή και –όπως θα δούμε εκτενέστερα πιο κάτω– το κέρδος. Ο Μαυροκορδάτος ο εξ Απορρήτων ήταν ήδη διαπρεπής ιατρός, όταν αποφάσισε να μεταπηδήσει στην πολιτική. Λόγος της στροφής ήταν οι ευρύτερες προοπτικές καταξίωσης. Ο Μάρκος Χαρβούρης σπούδασε Ιατρική στην Μπολόνια, αλλά γρήγορα, χάρη και στην ώθηση εμπνευσμένων καθηγητών του, αφοσιώθηκε στη Χημεία. Ιατρική στην Ιταλία σπούδασε και ο Κωλέττης, ενώ οι εμβληματικοί έμποροι της Ρωσίας, Βαρβάκης και Βερναρδάκης ξεκίνησαν τη σταδιοδρομία τους ο πρώτος ως πλοίαρχος-κουρσάρος και ο δεύτερος ως στρατιωτικός.

Όποια και να ήταν η αφετηρία, η εξέλιξη πέρα από την «τετριμμένην οδόν» και η καταξίωση δεν ήταν εύκολη υπόθεση. Και αυτό διότι

⁴⁷ Πρβλ. Χριστίνα Αγκριαντώνη, «Βιομήχανοι αυτοβιογραφούμενοι», στο *Βιογραφία, Αυτοβιογραφία, Ιστοριογραφία* (Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών & Γενικής Παιδείας, 2021), 127-129, τις παρατηρήσεις αναφορικά με το μοντέλο του αυτοδημιούργητου επιχειρηματία και τη σχετικότητα του όρου.

οι στόχοι των εξαιρέτων ανδρών ήταν πάντοτε φιλόδοξοι, οι αντικειμενικές δυσκολίες αναπόφευκτες και πρόσθετοι αντίπαλοι ο φθόνος των κακεντρεχών και η δυσπιστία των αμαθών. Με την πολυτέλεια της γνώσης της συνολικής πορείας των βιογραφούμενων και προαποφασισμένα τα διδάγματα της εξιστόρησης, οι συγγραφείς προέβαιναν σε συνδυασμό των πηγών, περικοπές και συμπληρώσεις, ώστε οι σταθμοί στην πορεία τους να εμφανίζονται ως μέρος μιας γόνιμης, προσωπικής οδύσσειας με εθνικές προεκτάσεις.⁴⁸

Καθώς κύριο ζητούμενο των βιογράφων και κριτήριο επιλογής των εξαιρέτων ήταν ο παραδειγματισμός, κατά κανόνα οι όποιες αρνητικές εκδηλώσεις της ευφυΐας των βιογραφούμενων είτε αποσιωπώνται είτε αναφέρονται επιγραμματικά, ως επουσιώδεις σε σχέση με τα εθνοφελή έργα τους και αιτιολογημένες λόγω του ιδιότυπου πλαισίου δράσης.

Σχολιάζοντας, για παράδειγμα, την κριτική επί των μεθόδων, με τις οποίες οι Φαναριώτες καταλάμβαναν υψηλά αξιώματα, ο Σταματιάδης παραδέχεται πως μεταχειρίζονταν και δολοπλοκίες, πανθομολογουμένως «εντέχνους» και «ευφυείς». Ωστόσο, οι εκ του ασφαλούς επικριτές έπρεπε να συνυπολογίζουν, κατά τις αξιολογήσεις τους, τη φιλοπατρία των Φαναριωτών, τα δεινά από τα οποία απάλλαξαν τους χριστιανούς, τους κινδύνους που διέτρεχαν και τα οθωμανικά ήθη.⁴⁹

Από την πλευρά τους, οι Μαζαράκης και Γούδας, έθεσαν εξαρχής μεταξύ των στόχων τους τη συστηματική απόκρουση των ανακριβών ή συκοφαντικών ισχυρισμών για τους ένδοξους και διαπρέψαντες Έλ-

⁴⁸ Πρβλ. τις παρατηρήσεις της Στέσης Αθήνη, «Πολιτισμικές μεταφορές στον περιοδικό Τύπο: Οι βιογραφίες ξένων λογοτεχνών», στο *Ελληνικότητα και ετερότητα: Πολιτισμικές διαμεσολαβήσεις και «εθνικός χαρακτήρας» στον 19^ο αιώνα: Πρακτικά συμποσίου*, επιμ. Ουρανίας Πολυκανδριώτη-Αννας Ταμπάκη (Αθήνα: ΕΚΠΑ-Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 2016), τ. 2, 125-126.

⁴⁹ Σταματιάδης, *ό.π.*, 16-17, 27. Πρόσεξε και σ. 54 την υπεράσπιση του αμφιλεγόμενου ρόλου του Νικουσίου στην ολοκλήρωση της κατάκτησης της Κρήτης. Βλ. επίσης τη διάκριση ανάμεσα στον *dolum malum* και τον *dolum bonum* (δηλ. τον οδυσειακό) στο Θησέας Τζανεττάτος, «Οι Κεφαλλήνες και ο Οδυσσεύς», *Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών* 17 (1966-1967): 369· πρβλ. Μάρκος Φίλιππος Ζαλλώνης, *Πραγματεία περί των ηγεμόνων της Μολδοβλαχίας [...] γνωστών υπό το όνομα Φαναριώται* (Αθήνα: τυπ. Φιλαδελφείως, 1855). Τόσο στο κείμενο όσο και στη μακροσκελή εισαγωγή του Βαλτινού, οι Φαναριώτες παρουσιάζονται ως τυχοδιώκτες και πανούργοι εχθροί της Ελλάδας και των Ελλήνων.

ληνες.⁵⁰ Η εφαρμογή είναι ιδιαίτερα έντονη στις βιογραφίες των Γεράκη, Μαρίνου Χαρβούρη, Κολοκοτρώνη, Κωλέττη και Μαυροκορδάτου, με τις μομφές για, τυχοδιωκτισμό, “vanité grecque,” έπαρση, προγονοπληξία. σκληρότητα και μεγαλομανία να ερμηνεύονται κυρίως ως συνέπεια πλημμελούς πληροφόρησης, προκατάληψης, αήθειας, φθόνου, εμπάθειας και ανθελληνισμού.⁵¹

Ποιοι ήταν, όμως, οι σύμμαχοι των δαιμόνιων ανδρών στην οδύσειά τους, πέρα από τα ενυπάρχοντα «σπέρματα της τελειότητας και της μεγαλοφυΐας»;⁵² Ποιοι ήταν οι παράγοντες, οι οποίοι ευνόησαν την ανάπτυξη του έμφυτου δαιμονίου τους, κόντρα στις αντιξοότητες; Κατά τους βιογράφους, η απάντηση βρισκόταν αφενός στην καλή τύχη και τη θεία πρόνοια αφετέρου στο περιβάλλον δραστηριοποίησης, δηλαδή τους θεσμούς, το πνευματικό επίπεδο και την κρατική συνδρομή. Αξιοθαύμαστα διορατικοί και επίμονοι, οι ευφυέστατοι Έλληνες διέβλεπαν τις προοπτικές κέρδους εν τη γενέσει τους. και εκλάμβαναν τα εμπόδια ως προκλήσεις για πλήρη ενεργοποίηση του δαιμονίου τους και καινοτόμες λύσεις. Παραστατικά ο Μαζαράκης εξηγεί:

«Εις κάθε επιχειρηματικόν και ευκίνητον νουν οι παραστάσεις των μεγάλων δυσκολειών χρησιμεύουν ως μέσα κεντηστικά διά να τον βάλουν εις ενέργειαν και γοργασμόν, και ούτω συνενώνων τας σχέσεις των ήδη γνωστών ιδεών να γεννήση [...] ετέρα πάντη άγνωστον».⁵³

Ασύλληπτα για τον «κοινόν νου», τα παραγόμενα επιτεύγματα αντανακλούσαν στο έθνος.

Παρουσιάζοντας την επιστημονική εφαρμογή του εμβολιασμού για την προστασία από την ευλογιά από τον Πυλαρινό και το Χιώτη Εμμανουήλ Τιμόνη, το 1714 ο Μαζαράκης τονίζει τόσο την ευρωπαϊκή

⁵⁰ Μαζαράκης, *ό.π.*, γ'· Γούδας, *ό.π.*, τ. 1, ζ'-ιβ'.

⁵¹ Μαζαράκης, *ό.π.*, 72-73, 86-87, 97-8, 408-409· Γούδας, *ό.π.*, τ. 3, 247· τ. 6, 234, 239, 242, 253, 262· τ. 8, 110. Για μία συνοπτική περιγραφή των αρνητικών εκδηλώσεων του ελληνικού δαιμονίου (ματαιοδοξία, απληστία, απιστία, δόλος, μνησικακία, συμφεροντολογία, φατριασμός) βλ. «Χαρακτηρισμός των Ελλήνων», *Εστία* 3, τεύχ. 103 (1877): 812-813.

⁵² Πρβλ. Αναστάσιος Γούδας, *Παραινέσεις προς την Αυτού Μεγαλειότητα τον μέλλοντα Βασιλέα της Ελλάδος* (Αθήνα: τυπ. Σακελλαρίου, 1863), 7.

⁵³ Μαζαράκης, *ό.π.*, 80.

απελπισία όσο και τον κοσμοσωτήριο ρόλο των δύο απογόνων του Ιπποκράτη. Η ανακάλυψη εντυπωσίασε πολλούς αριστοκράτες και επιστήμονες, οι οποίοι και την εφάρμοσαν στα παιδιά τους. Ωστόσο, ορισμένοι «φανατικοί» την καταπολέμησαν με κραυγές, σοφίσματα και συκοφαντίες.⁵⁴

Κατά το Ρωσοτουρκικό Πόλεμο (1769-74) το πείσμα, η ανδρεία, ο ζήλος, η ορμή, η αποτελεσματικότητα, η ευστροφία και η επιστημονική κατάρτιση του Μελισσηνού, χάρισαν στη Ρωσία νίκες και στον ίδιο επαίνους, γενναιόδωρες υλικές αμοιβές, την αυτοκρατορική εύνοια, φήμη και δόξα. Με το τέλος του πολέμου ο ευφυέστατος και πολυμαθέστατος Κεφαλλήνιος δεν επαναπαύτηκε στις δάφνες του, αλλά αφιέρωσε το εφευρετικό και δραστήριο μυαλό του στην τελειοποίηση πολεμικών εργαλείων και τεχνικών.⁵⁵

Ως αξιωματικός στο Σώμα μηχανικών της Μεγάλης Αικατερίνης, ο «αγγινούστατος» Μαρίνος Χαρβούρης δημιούργησε ένα πρωτοποριακό μηχάνημα, με το οποίο μετέφερε γρανιτένιο λίθο 2.000 τόνων από τη Φινλανδία στην Πετρούπολη, για τη βάση του ανδριάντα του Μεγάλου Πέτρου.⁵⁶ Μάλιστα, με συναίσθηση της σπουδαιότητας του

⁵⁴ Μαζαράκης, *ό.π.*, 123-125, 132-134: «Εις την γενικὴν ὁμῶς ἀπελπισίαν, ἡ μήτηρ τοῦ Ἰπποκράτους Ἑλλάς [...] ἐμέλλε νὰ δώσῃ πρὸς τὴν πάσχουσαν ἀνθρωπότητα το μέσον διὰ τοῦ οὐοίου ἐμποδίζοντο τὰ ἐλεεινὰ τῆς νόσου ἀποτελέσματα, καὶ δύο Ἑλληνας, ὁ ἡμέτερος Πυλαρινὸς καὶ ὁ ρηθεὶς Τιμόνης ἦσαν οἱ πρῶτοι, οἱ οὐοιοὶ εἰδοποίησαν περὶ τούτου τὴν λοιπὴν Ἑυρώπην»· Giacomo Pylarini, “Nova et Tuta Variolas Excitandi per Transplantationem Methodus; Nuper Inventa & in Usum Tracta,” *Philosophical Transactions* 29, no. 347 (1714-1716): 393-399.

⁵⁵ Μαζαράκης, *ό.π.*, 528-549.

⁵⁶ Μαζαράκης, *ό.π.*, 71, 77-85. Το 2003, τὸ Τεχνολογικὸ Ἐπιμελητήριον τῆς Ἑλλάδας (ΤΕΕ) καὶ ἡ Ἐταιρεία Μελέτης Ἑλληνικῆς Ἱστορίας (Ε.Μ.Ε.Ι.Σ.) ὁργάνωσαν στὴν Ἀθήνα ἐκθεση, ἀφιερωμένη στὸ Χαρβούρη καὶ τὸ «τεχνικὸ κατόρθωμά» του. «Ἑλληνικὸ δαιμόνιο. Ἀν θέλετε νὰ νιώσετε ἐθνικὰ υπερήφανοι, ἐπισκεφθεῖτε τὴν ἐκθεση με τίτλο ‘Ὁ βράχος’ στὴν Τεχνόπολη», τόνισε *Ἡ Καθημερινή*, 12-02-2003, σὲ σχετικὸ ἄρθρο τῆς. «Υπάρχουν κάποιοι ἄνθρωποι πεισματάρηδες καὶ ευφυεῖς ποὺ δὲν τὸ βάζουν κάτω. Ἐναντιώνονται στὶς ἐπικρατούσες λογικὲς [...] καὶ ἀφαιρώντας τὸ στερητικὸ ‘α’ ἀπὸ τὸ ἀκατόρθωτο, τὸ μετατρέπουν σὲ ‘κατόρθωμά’ [...] Τὸ κατόρθωμά του Ἑλληνα μηχανικοῦ ἐγίνε [...] θρύλος, ἐγίνε βιβλία, μάθημα καὶ διαλέξεις με ἐκκίνηση ἀπὸ τὸ Παρίσι τοῦ 1777», τόνιστηκε στὸ *Ἐνημερωτικὸ Δελτίο ΤΕΕ* (03-02-2003), ὅπου ἐπισημάνθηκε καὶ ἡ σημασία τοῦ παραδείγματος γιὰ τοὺς σύγχρονους Ἑλληνας. Τὴν ἐκθεση συνόδευσε ἡ ἀνατύπωση τῆς βιογραφίας τοῦ Χαρβούρη ἀπὸ τὴν Ε.Μ.Ε.Ι.Σ.

έργου του, ο Μαρίνος συνέθεσε σχετική πραγματεία, ώστε αφενός να αποστομώσει τους δυσπίστους, αφετέρου να ωθήσει τους ευφείς νέους στο άνοιγμα καινούριων δρόμων στην επιστήμη και την τεχνολογία.⁵⁷ Το πρωτοφανές τεχνολογικό «κατόρθωμα» εξασφάλισε στο δαίμονιο Κεφαλλήνιο δόξα, τίτλους, διεθνή φήμη και αυτοκρατορική χρηματοδότηση για το επόμενο εγχείρημά του, τη –ματαιωθείσα εξαιτίας της δολοφονίας του– εφαρμογή ρηξικέλευθων καλλιεργητικών μεθόδων στην Κεφαλονιά.⁵⁸

Παράλληλα, νέους δρόμους στην επιστήμη άνοιξε και ο «βαθύνους» Μάρκος Χαρβούρης, καθηγητής του Πανεπιστημίου της Πάδοβας. Συγκεκριμένα, δημιούργησε πρότυπα εργαστήρια Χημείας και εφηύρε, μεταξύ άλλων, την ανάτηξη του σφυρήλατου σιδήρου χωρίς προσθέματα, την εξαγωγή καθαρών κρυστάλλων από το θεικό οξύ και το άφλεκτο χαρτί.⁵⁹

Το δαίμονιον του Νικούσιου ξεδιπλώθηκε κατά τις διαπραγματεύσεις για την παράδοση του Χάνδακα και τον έλεγχο των Αγίων Τόπων, οι οποίοι χάρι σ' αυτόν κατοχυρώθηκαν στους Έλληνες. Παρομοίως, ο Μαυροκορδάτος ξεδίπλωσε τη διπλωματική του δεινότητα κατά τις τριάντα έξι συνεδριάσεις, οι οποίες προηγήθηκαν της υπογραφής της συνθήκης του Κάρλοβιτς, το 1699.⁶⁰

Πρότυπο έμφυτης και δυσεύρετης στρατιωτικής αλλά και πολιτικής μεγαλοφυΐας, αυτομάθειας, οξυδέρκειας, αντοχής, πείσματος, αδάμαστου ήθους, αποτελεσματικής δράσης και πειθούς, κατά την Επανάσταση ο Κολοκοτρώνης επέδειξε –με αποκορύφωμα τα Δερβενάκια– μεγαλοφυή δράση, σωτήρια για τους Έλληνες και καταστροφική για τους Τούρκους.⁶¹ Τεκμήρια της «μεγαλονοίας» και της «υπερανθρώπου» διπλωματικής ικανότητας του Καποδίστρια ήταν οι διπλωματικοί χειρισμοί και τα σωτήρια έργα του, υπό δυσμενέστατες συνθήκες, από το 1827 έως το 1831.⁶²

⁵⁷ Marin Carhuri de Ceffalonie, *Monument élevé à la gloire de Pierre le Grand [...]* (Παρίσι: Stoupe, 1777).

⁵⁸ Μαζαράκης, *ό.π.*, 93-96, 100-102, 111-113.

⁵⁹ *Ο.π.*, 190, 198-203, 220.

⁶⁰ Σταματιάδης, *ό.π.*, 32, 45-55· 76-77.

⁶¹ Γούδας, *ό.π.*, τ. 8, 88-98· Αγαπητός, *ό.π.*, 60-63.

⁶² Γούδας, *ό.π.*, τ. 7, 20, 28, 45· Αγαπητός, *ό.π.*, 20-21.

Το ρηξικέλευθο πολιτικό στίγμα του Τρικούπη κυοφορήθηκε στις στρεβλώσεις, τις οποίες και ο ίδιος στηλίτευσε, το καλοκαίρι του 1874, στα άρθρα «Τις πταίει» και «Παρελθόν και ενεστώς».⁶³ Κατά τον Οιστρίδη, η δράση του Συγγρού στην Ελλάδα απέβη πολλαπλά σωτήρια. Αυτοβιογραφούμενος ο ίδιος διεκδικεί συστηματικά, ακόμα και μέσα από την περιγραφή του αμφιλεγόμενου Λαυρεωτικού Ζητήματος, το ρόλο του από μηχανής θεού.⁶⁴

Σε αρκετές περιπτώσεις, κομβικός σταθμός στην πορεία των δαιμόνιων ανδρών εμφανίζεται μία συμφορά, η οποία θα είχε καταβάλει τους «κοινούς» ανθρώπους.⁶⁵ Ο διεθνώς γνωστός ως “Greco avventuriere” Γεράκης ξεκίνησε τη σταδιοδρομία του ως έμπορος και κατέληξε στο βασίλειο του Σιάμ και την πολιτική μετά την απώλεια της περιουσίας του σε ναυάγιο. Ως πρωθυπουργός, ο δαιμόνιος Κεφαλλήνιος ξεδίπλωσε τόσο τη διπλωματική του αγχίνια όσο και την εμπορική, με αποτέλεσμα ο βασιλιάς Ναράι να καταστεί ο πλουσιότερος μονάρχης της Ασίας.⁶⁶

Ναύτης στο Αιγαίο καταρχάς, ο Βαρβάκης έγινε γρήγορα πλοίαρχος χάρη στη γενναιοψυχία, την αντοχή του, τη ροπή στις κερδοσκοπικές επιχειρήσεις και το «μεγαλουργόν» πνεύμα του. Μετά το τέλος του Ρωσοτουρκικού Πολέμου (1768-74) –στον οποίον συμμετείχε ενεργά– και την κατάσχεση του πλοίου του από τους Οθωμανούς, μετέβη στην Πετρούπολη, όπου η τόλμη και το πείσμα του ανταμείφθηκαν με χρήματα και άδεια αλιείας στην Κασπία. Πρωτοπορώντας τότε, ο «ευφυής Έλληνας» στράφηκε στην παραγωγή, τυποποίηση και εμπορία χαβιαριού και ταριχευτών ειδών. Τόσο πολύ πλούτισε, που

⁶³ Τσοκόπουλος, *ό.π.*, 136-208.

⁶⁴ Οιστρίδης, *Ανδρέας Συγγρός*, 5· Συγγρός, *ό.π.*, τ. 2, 136, 143, 155-156· τ. 3, 53-73. Πρβλ. την ανάλυση των Λαυρεωτικών και του δαιμόνιου ρόλου του Συγγρού στο Γιώργος Δερτιλής, *Ιστορία του Ελληνικού Κράτους 1830-1920* (Ηράκλειο: ΠΕΚ, 2014), 507-576.

⁶⁵ Πρβλ. τη σατιρική ανάδειξη της μοναδικής ελληνικής επιμονής και αντοχής από τον Ειρηναίο Ασώπιο, «Η κόλασις και οι Έλληνες», *Εστία* 7, τεύχ. 178 (1879): 331-332. Κατά το συγγραφέα, ο Έλληνας ξέρει να οικονομά τα πάντα διότι είναι φύσει πολύτροπος, όπως ο Οδυσσεύς.

⁶⁶ Μαζαράκης, *ό.π.*, 409-411. Αξίζει να σημειωθεί πως η προσωπικότητα του Γεράκη προσέελκυσε το ενδιαφέρον και σύγχρονων Ελλήνων, Ευρωπαίων και Ασιατών ιστοριοδιφών, συγγραφέων, ακόμη και τηλεοπτικών παραγωγών.

αγόρασε τρία νησιά στην Κασπία. Προβάλλοντας δε τον γαμβρό του ως απόγονο των Κομνηνών, έλαβε «επιτηδείως» τίτλο ευγενείας.⁶⁷

Αφετηρία της λαμπρής πορείας της οικογένειας Σίνα αποτέλεσε η καταστροφή της Μοσχόπολης (1769).⁶⁸ Εμπορευόμενος στη Βιέννη στην Ευρώπη της Γαλλικής Επανάστασης, ο Σίμων Σίνας (1753-1822) έγινε γρήγορα από φτωχός μετανάστης στη Βιέννη ευκατάστατος. Μεγαλύτερες προοπτικές για κέρδη άνοιξε για τον ίδιο και το –νεαρότατο τότε– γιο και συνétaιρό του, Γεώργιο, η δεινή οικονομική θέση, στην οποία περιήλθε η Αυστρία λόγω των Ναπολεόντειων Πολέμων. Αξιοποιώντας την περίσταση, οι Σίνες απέκτησαν τεράστια έγγειο και χρηματική περιουσία και ακολούθως τίτλους ευγενείας και αξιώματα.

Κατά τη δεκαετία του 1820 ο Δούμπας, «Έλλην γνησιώτατος τη τε καταγωγή και το φρόνημα», απώλεσε την περιουσία του καθώς –κατά τον Γούδα– χρηματοδοτούσε την Επανάσταση «κρυφίως». Μετεπαναστατικά, όμως, αναγεννήθηκε όπως ο φοίνικας και απέκτησε πλούτο σπάνιο για άνδρα αυτοδημιούργητο και τόσο τίμιο.⁶⁹

Η στρατιωτική ευφυΐα του Κολοκοτρώνη σφυρηλατήθηκε μέσα από μια σειρά προσωπικών δεινών και συλλογικών διαψεύσεων.⁷⁰ Καθοριστικά γεγονότα για την πορεία του Κωλέττη αποτέλεσαν η προσφυγοποίησή του το 1821 και η βελούδινη εξορία του στο Παρίσι, το 1835. Επρόκειτο για δύο επώδυνες ανατροπές, τις οποίες ο «μεγαλόνομος» πολιτικός αξιοποίησε προς όφελος του ίδιου, του κύκλου του και του έθνους, με τρόπο ακατανόητο για τα συνήθη μέτρα.⁷¹ Τα χαρίσματα του Τρικούπη αναγνωρίστηκαν ευρέως και ο ίδιος έγινε πρώτη φορά πρωθυπουργός, το 1875, στον απόηχο της δίωξής του για τα δύο τολμηρά άρθρα του 1874.⁷²

Με εξαίρεση τον Κολοκοτρώνη, ο οποίος σταδιοδρόμησε στη Ζάκυνθο, την Πελοπόννησο και το ελληνικό κράτος, οι μελετώμενοι δαιμόνιοι Έλληνες σπούδασαν και διέπρεψαν στην Ελλάδα και το εξωτερικό (Κωλέττης, Καποδίστριας, Μαυροκορδάτος, Τρικούπης, Βαρβάκης, Συγγρός) ή εξολοκλήρου στο εξωτερικό (Νικούσιος, Μαυρο-

⁶⁷ Γούδας, *ό.π.*, τ. 3, 155-69.

⁶⁸ *Ο.π.*, τ. 4, 12-16, 50-51.

⁶⁹ Γούδας, *ό.π.*, τ. 3, 198-200.

⁷⁰ *Ο.π.*, τ. 8, 81-87.

⁷¹ *Ο.π.*, τ. 5, 218-219· Αγαπητός, *ό.π.*, 164.

⁷² Τσοκόπουλος, *ό.π.*, 202-209.

κορδάτος εξ Απορρήτων, Γεράκης, Πυλαρινός, αδελφοί Χαρβούρη, Μελισσηνός, Γ. Σίνας, Δούμπας, Βερναρδάκης, Στουρνάρης, Ράλλης). Το ίδιο ισχύει και για όλους σχεδόν τους υπόλοιπους μεγάλους Έλληνες του Σταματιάδη και του Μαζαράκη, άπαντες τους εμπόρους του Γούδα και τους περισσότερους διαλάμπαντες του Σάθα. Οι τόποι εκπαίδευσης και δράσης καθορίστηκαν από τις πρακτικές δυνατότητες των χαρισματικών Ελλήνων και τις προοπτικές εξέλιξης των έμφυτων προσόντων τους.

Δαιμόνιοι επιχειρηματίες και φιλοπάτριδες ενεργέτες

Κατά την Τουρκοκρατία, πολλοί ευφείς και εύποροι Έλληνες αναζήτησαν «άσυλον» και παιδεία στην Ευρώπη. Παρά την υπονόμευση των ανταγωνιστών τους, οι ξένοι ηγεμόνες (ιδίως οι Αψβούργοι και οι Ρώσοι) τους ενσωμάτωναν «πατρικώς» και τιμούσαν ηθικά και υλικά την αξία τους, με αμοιβαίο όφελος.⁷³ Η ανάδειξη των εμπόρων και των επιστημόνων στην αλλοδαπή μεγέθυνε την αξία των επιτευγμάτων τους και διατρέωνε την ύπαρξη των γνωρισμάτων που προαναφέρθηκαν, ειδικά αλλά και γενικά. Σύμφωνα, δηλαδή, με το Γούδα, πιθανότατα πολλοί άλλοι προικισμένοι Έλληνες είχαν πεθάνει άσημοι και πένητες, καθώς στην υπόδουλη γενέτειρά τους αδυνατούσαν να αξιοποιήσουν τα χαρίσματά τους. Πλέον, το ελληνικό κράτος όφειλε να δημιουργήσει τις ιδανικές συνθήκες, ώστε οι πολίτες του να ανα-

⁷³ Βλ. ενδεικτικά Μαζαράκης, *ό.π.*, 72· Γούδας, *ό.π.*, τ. 3, 29-32: «Η ευημερία του εμπορίου της Αυστρίας, κατά μέγα μεν μέρος οφείλεται εις την πατρικὴν προστασίαν και ιδιάζουσιν μέριμναν, ἣν ἡ Κυβέρνησις παρέχει εις τον σπουδαῖον τούτον κλάδον, ἀλλὰ και μέρος της ευημερίας και της τεραστίας αναπτύξεως του εμπορίου του Κράτους αυτού πρέπει να αποδοθῆ εις τον Γ. Σίναν. [...] Λόγος εγίνετο περί ανάγκης τινος του εμπορίου; Πρώτος ο Σίνας εθεράπευε, αὐτὴν διὰ τε της του Κράτους προστασίας, ἣν ἴσως ἦτο ο ἰκανότερος να επικαλήται επιτυχῶς και να μεταχειρίζεται επιδεξίως». Για την παρουσία των Ελλήνων εμπόρων στην Αψβουργική Αυτοκρατορία βλ. Βάσω Σειρηνίδου, *Έλληνες στη Βιέννη (18^{ος}-μέσα 19^{ου} αιώνα)* (Αθήνα: Ηρόδοτος, 2011)· Πρβλ. Συγγρός, *ό.π.*, τ. 2, 244: «εις τοιούτον τόπον [την Αγγλίαν] αρκεί να ἔχη τις θέλησιν, δύναμιν και ευθύτητα εν τω εργάζεσθαι και η πρόοδος είναι ζήτημα χρόνου, ο δε βαθμός της προόδου εκάστου είναι ανάλογος προς τας διανοητικὰς αὐτοῦ δυνάμεις τας υπό του Θεοῦ δωρηθείσας».

πτύξουν πλήρως στα εδάφη του τις ζωτικές τους δυνάμεις και ακολουθώντας τον πατριωτισμό τους.⁷⁴

Παρά ταύτα, τέσσερις δεκαετίες μετά την ίδρυσή του, το Ελληνικό Βασίλειο εξακολουθούσε να συντηρεί τις στρεβλώσεις, οι οποίες αποθάρρυναν τη δραστηριοποίηση των ευφών, φιλελεύθερων και φιλοπάτριδων εμπόρων εντός των συνόρων του, δηλαδή την επαχθή φορολογία, τη γραφειοκρατία, τις αυθαιρεσίες, τη ληστεία, τον παρασιτισμό και τη διαπλοκή. Εάν αυτές δεν αίρονταν, το ελληνικό κράτος θα παρήγε, κατά το Γούδα, μόνο ορδές θεσιθήρων υπαλλήλων, άφθονους δημοσιογράφους και μερικούς φυτοζωούντες λογίους.⁷⁵

Τα κέρδη και οι περιουσίες αποτελούσαν προϋπόθεση για τις ευεργεσίες, δραστηριότητα παρούσα στις βιογραφίες και των οκτώ εμπόρων και επιχειρηματιών μας, παρά τις διαφορές ως προς την καταγωγή, την παιδεία, την περίοδο και τον τόπο της δράσης τους.⁷⁶

Θηρεύοντας το κέρδος, ο Βαρβάκης πέρασε από την πειρατεία στο ρακί και από εκεί στο χαβιάρι.⁷⁷ Κατόπιν της συμμετοχής του στην Επανάσταση, ο Ζάππας αποποιήθηκε την ανταποδοτική αγωνιστική προικοδότηση και μετέβη στο Βουκουρέστι για να πλουτίσει, διά του εμπορίου ή της γεωργίας. Κλειδί για τη συσσώρευση μυθικής περιουσίας αποτέλεσε η εφαρμογή ρηζικέλευθων καλλιεργητικών μεθόδων στις εύφορες γαίες που ενοικίαζε και εξαγόραζε.⁷⁸

⁷⁴ Γούδας, *ό.π.*, τ. 3, οβ'-πζ', 243-245· τ. 4, 51· Βλ. επίσης Στέφανος Ξένος, «Οι Χρυσοκάνθαροι», *Βρετανικός Αστήρ*, συμπλ. 5 (1880).

⁷⁵ Γούδας, *ό.π.*, τ. 3, οη'-πζ', 243-245 (όπου και ο σκωπτικός παραλληλισμός των εν Ελλάδι εμπόρων με τους πρωτοχριστιανούς μάρτυρες)· τ. 4, 1α'-κζ', 51· Gennadius, *ό.π.*, 32· Πρβλ. τις πρώιμες παρατηρήσεις, αναφορικά με την ανάγκη ανάπτυξης του εμπορίου και της βιομηχανίας και τις ενυπάρχουσες στρεβλώσεις στην εφημερίδα *Εποχή*, 14/26-10-1834, 18/30-10-1834, 8/20-11-1834, 6/18-12-1834. Για τις δυσλειτουργίες, που καυτηριάζει ο Γούδας και εν γένει τις συνθήκες άσκησης της επιχειρηματικής δραστηριότητας στην Ελλάδα, κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα βλ. Δερτιλής, *ό.π.*, 276-282, 405-423, 479-481, 627-635, 699-706, 809-812.

⁷⁶ Ειδικά για τις διαφορές ανάμεσα στο κοινωνικό πρότυπο των εμπόρων του Γούδα και του Συγγρού, βλ. και τις παρατηρήσεις της Μαρίας Χριστίνας Χατζηωάννου, «Εθνικοί ευεργέτες: τα πρότυπα και η ιστορία τους. Από τους αδελφούς Ζωσιμά στον Ανδρέα Συγγρό», στο *Μνήμη Άλκη Αγγέλου. Τα άφθονα σχήματα του παρελθόντος* (Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 2004), 401-412.

⁷⁷ Γούδας, *ό.π.*, τ. 3, 157, 166-167.

⁷⁸ *Ο.π.*, 331-338.

Αγνοώντας προσκόμματα και κούραση, ο Γ. Σίνας αδιάλειπτα επινοούσε και εφάρμοζε ασύλληπτους τρόπους εμπορικών ή «κερδοσκοπικών» επιχειρήσεων. Ως «εμπορική μεγαλοφυΐα» διέβλεψε από νωρίς και τις ευκαιρίες πλουτισμού, που επεφύλασσαν η ανακάλυψη του σιδηροδρόμου και το εμπόριο με την Ανατολή και ανέλαβε σχετικές επιχειρηματικές πρωτοβουλίες.⁷⁹

Σκοπός και καρπός των ανώτερων εμποροβιομηχανικών σπουδών του ευφυέστατου Στουρνάρη ήταν η αύξηση της κερδοφορίας του Εμπορικού Οίκου Τοσίτσα.⁸⁰ Ο δε Ράλλης έθεσε ως σκοπό ζωής την κερδοφορία, την επέκταση και τη δόξα του οικογενειακού Εμπορικού Οίκου.⁸¹

Κατά τον Οιστρίδη, το όνομα του Συγγρού ταυτίστηκε με το κέρδος. Ο ίδιος, αυτοβιογραφούμενος, προβάλλει παντοιοτρόπως αυτή την ταύτιση, η οποία εκδηλώθηκε από τα δεκαπέντε του, με την επιλογή του εμπορικού σταδίου. Μάλιστα, από τότε είχε ευθαρσώς δηλώσει πως ως έμπορος θα γινόταν αφέντης και όχι δούλος των άλλων, όπως ο γιατρός πατέρας του.⁸²

Σημειωτέον πως το κέρδος ως επιδίωξη και επαινετό επίτευγμα δεν αποτελούσε μονοπώλιο των δαιμόνιων εμπόρων. Η αξιοποίηση του δαιμονίου εξασφάλισε, πέρα από επιρροή και γενναιόδωρες ανταμοιβές και στους πολιτικούς Νικουσίο, Μαυροκορδάτο εξ Απορρήτων, Γεράκη, Μελισσηνό και Μαρίνο Χαρβούρη. Φιλογενής «υπέρμαχος ισχυρός της Ανατολικής Εκκλησίας ων», ο Νικουσίος –στου οποίου τις ανταμοιβές περιλαμβανόταν η ισόβια είσπραξη των φορολογικών εισοδημάτων της Μυκόνου (4.000 γρ. ετησίως)– χρηματοδότησε την ανέγερση ορθόδοξων ναών και μοναστηριών.

⁷⁹ Γούδας, *ό.π.*, τ. 4, 29-30.

⁸⁰ *Ο.π.*, τ. 3, 293, 297-279.

⁸¹ Gennadius, *ό.π.*, 28-29.

⁸² Οιστρίδης, *ό.π.*, 4-5· Συγγρός, *ό.π.*, τ. 1, 79-80, 272, 280-281· τ. 2, 29-30, 156-158, 181, 191, 204· Πρβλ. Βικέλας, *ό.π.*, 319-324, 328. Όπως και ο Συγγρός, ο φιλομαθής και κοσμοπολίτης Βικέλας ξεκίνησε τη σταδιοδρομία του υπηρετώντας τον Κερδώο Ερμή. Ωστόσο, παρά την οικογενειακή υποστήριξη, δεν αναδείχθηκε ως έμπορος και επιχειρηματίας, αλλά κατέληξε λόγιος και εισοδηματίας. Σύμφωνα με τον ίδιο, η επιτυχία στο υψηλό και απαιτητικό εμπορικό στάδιο προϋπέθετε εμπορική μεγαλοφυΐα, πόθο για πλουτισμό και απόλυτη αφοσίωση· Βλ. επίσης, τα σχόλια στο Ariadni Moutafidou, *The Cosmopolitan Businessman: World and Worldview of Greek Merchant-Entrepreneurs* (Νέα Υόρκη: Nova Science Publ., 2020), 87.

Ποια δύναμη ωθούσε τους δαιμόνιους Έλληνες στις ευεργεσίες με αποδέκτες αφενός το ελληνικό κράτος και τις ιδιαίτερες πατρίδες τους, αφετέρου τις χώρες διαμονής τους; Κατά τους βιογράφους, κινητήριος δύναμη ήταν η φιλοτιμία, ως επιθυμία για προσφορά στην πατρίδα και την κοινωνία. Η φιλοτιμία καθιστούσε λοιπόν τις ευεργεσίες, πέρα από καρπό, και στόχο της κερδοφόρας επαγγελματικής πορείας, στόχο εφάμιλλο της προσωπικής και οικογενειακής ευημερίας.⁸³

Σύμφωνα με τον Οιστρίδη, ο Συγγρός συσσώρευε πλούτο περισσότερο για τις ανάγκες του ελληνισμού παρά για τις προσωπικές του ανάγκες και απολαύσεις.⁸⁴ Άλλωστε ο ίδιος, στην αυτοβιογραφία του, επενδύει κάθε του ενέργεια με τη θέληση για προσφορά στην πατρίδα. Σύμφωνα με το Γεννάδιο, οι αδελφοί Ράλλη, οι οποίοι σε αντίθεση με τους νεόπλουτους διήγαν λιτό και αξιοπρεπή βίο, συνέδραμαν πρώτοι και περισσότερο από όλους σε κάθε εθνική ανάγκη και φιλανθρωπικό έργο.⁸⁵ Για το Γούδα, διαπρεπής και άξιος βιογράφησης έμπορος ήταν μόνο ο ευεργέτης.⁸⁶ Ευλόγως, λοιπόν, οι χορηγίες και οι αγαθοεργίες καταλαμβάνουν πολλές σελίδες των βιογραφιών των Βαρβάκη, Γ. Σίνα, Δούμπα, Βερναρδάκη, Ζάππα και Στουρνάρη.⁸⁷

Μέσω της οργανικής σύνδεσης με τον ευεργετισμό, ο πόθος για πλουτισμό καταξιώνονταν και ηθικά. Προφανώς, η φιλοτιμία δεν ήταν το μοναδικό ηθικό κίνητρο των ευεργετών. Όπως έχει επισημανθεί

⁸³ Λεάνδρος Δόσιος, «Νικόλαος Στουρνάρης», *Νέα Πανδώρα* 3, τεύχ. 69 (1853): 500. Γούδας, *ό.π.*, τ. 4, ε'-η', ιε'-ξγ', όπου και η επεξήγηση: «Φιλότιμος θεωρείται πας όστις δεν ζη μόνον υπέρ εαυτού, αλλά μάλλον υπέρ της πατρίδος, της κοινωνίας και εν γένει της ανθρωπότητας».

⁸⁴ Οιστρίδης, *ό.π.*, 4. Πρβλ. την ανάδειξη των κινήτρων του Συγγρού και της κριτικής εναντίον του στο Maria Christina Chatziioannou, "Relations between the State and the Private Sphere: Speculation and Corruption in Nineteenth-century Greece," *Mediterranean Historical Review* 23 (2008): 4-6.

⁸⁵ Gennadius, *ό.π.*, 30-32. πρβλ. Σ. Ι. Βουτυράς, *Ο Στέφανος Αυγ. Ράλλης εν Χίω και εν Κωνσταντινουπόλει* (Κωνσταντινούπολη: 1891), 9-10.

⁸⁶ Φυσικά, υπήρχαν και ιδιοτελείς έμποροι, οι οποίοι συσσώρευαν πλούτο χωρίς να ευεργετούν. Ο Γούδας δεν ανέφερε καν τα ονόματά τους, για να μην ξυθούν πληγές. Γούδας, *ό.π.*, τ. 3, 198-199. τ. 4, νη'.

⁸⁷ Γούδας, *ό.π.*, τ. 3, 167-92 (Βαρβάκης), 197-210 (Δούμπας), 299-318 (Στουρνάρης), 337-368. τ. 4, 33-51 (Σίνας), 73-92 (Βερναρδάκης).

από αρκετούς ερευνητές, σημαντικότερη ήταν η επιθυμία για ενσωμάτωση και αναγνώριση τόσο στην πατρίδα όσο και στην παροικία.⁸⁸

Σύμφωνα με το Γούδα, οι έμποροι είχαν πρωταγωνιστήσει στον αγώνα για τη διάσωση και την αναγέννηση της Ελλάδας και εφόσον είχαν το κράτος αρωγό θα πρωταγωνιστούσαν σε νέα «θαύματα».⁸⁹ Συναφείς αναφορές απαντώνται σε πλήθος κειμένων, από την αυγή ως το τέλος του 19^{ου} αιώνα, με το εμπορικό δαιμόνιο να ορίζεται έμφυτο γνώρισμα του ελληνικού έθνους, «θεόδοτον αίτιον» της αφύπνισής του και, μαζί με τη βιομηχανία, δυνητικός πυλώνας της εθνικής ευημερίας και προόδου και της διάχυσης του ελληνικού πολιτισμού στην Ανατολή.⁹⁰

Το Δεκέμβριο του 1896, ο διεθνούς κύρους καθηγητής Χημείας Αναστάσιος Χρηστομάνος ανέλαβε την πρωταγεία του Πανεπιστημίου Αθηνών. Στο μεστό λόγο που εκφώνησε κατά την τελετή ανάληψης των καθηκόντων του, όρισε την εθνική πρόοδο ως μείζον εθνικό *desideratum* και ανέλυσε τις προϋποθέσεις για την πραγμάτωσή της:

«Είμεθα έθνος εν αναγεννήσει διατελούν. [...] Κυριώτατον δι' ημάς ζήτημα είναι να προωθήσωμεν την εν ημίν ζώσαν και επανακαμάζουσαν ελληνικήν φυλήν της αρχαιότητος, ήτις δι' ημών συνεχίζεται, εις το ύψος του σημερινού πολιτισμού [...]. Δεν αρκεί σήμερον, ο εκ της δουλείας αναστάς και την ελευθερίαν ανακτήσας λαός [...] διά της ιδιοφυούς αυτού ευφυΐας προνομύχως να διαυλακοί τας θαλάσσας και, την εμπορίαν μετερχό-

⁸⁸ Χατζηιωάννου, «Ευεργέτες», 402-407, 410-412· Evrydiki Sifnaiou, “Professional Ethics and Social Philanthropy of Greek Businessmen in Southern Russia,” *Τα Ιστορικά* 32 (2000): 110-114, 130· Δημήτρης Αρβανιτάκης, «Ευεργετισμός: Δεδομένα και προβλήματα», στο *Το φαινόμενο του ευεργετισμού στη νεότερη Ελλάδα*, επιμ. Δημήτρη Αρβανιτάκη (Αθήνα: Μουσείο Μπενάκη, 2006), 15-25.

⁸⁹ Γούδας, *ό.π.*, τ. 3, σγ', πζ'. Για την ανάπτυξη του ελληνικού εμπορίου και της ναυτιλίας κατά το 19^ο αιώνα βλ. Gelina Harlaftis, *A History of Greek-Owned Shipping. The Making of an International Tramp Fleet, 1830 to the present day* (Λονδίνο: Routledge, 1996), 2-181· Δερτιλής, *ό.π.*, 81-119.

⁹⁰ Adamantios Korais, *Memoire sur l'etat actuel de la civilization dans la Grece: lu à la Societe de l'homme, le 16 Nivôse, an XI (6 Janvier 1803)*, (Παρίσι: 1803), 44-45· Νικόλαος Παπαδόπουλος, *Ερμής ο Κερδώς: ήτοι Εμπορική Εγκυκλοπαιδεία*, τ. 1 (Βενετία: 1815), γ'-ε'· Γεώργιος Α. Ναύτης, *Γενικά αρχαία του εμπορίου*, τ. 1 (Αθήνα: 1859), γ'-δ'· Δόσιος, *ό.π.*, 497-500· Σούτζος, *ό.π.*, 685· Βρετός, *ό.π.*, 175-178, 181.

μενος, να διαθέτη συμφερόντως τα προϊόντα της εργασίας των χειρών του [...]. Κατάκτησις της φύσεως διά της επιστήμης, εφαρμογή των επιστημονικών κατακτήσεων επί τας τέχνας και τον βίον, εφαρμογή διά πασών των δυνάμεων του έθνους και εν μεγίστη κλίμακι [...] τοιαύτη είναι η έννοια της ΠΡΟΟΔΟΥ της σήμερον!⁹¹

Ο συνδυασμός της ευφυΐας με την ανάπτυξη των επιστημών και την εφαρμογή των γνώσεων αποτελούσε ήδη επίτευγμα για τους Μαυροκορδάτο εξ Απορρήτων, Πυλαρινό, Τιμόνη, Μαρίνο και Μάρκο Χαρβούρη, Μελισσηνό, Ζάππα και Στουρνάρη, οι οποίοι σπούδασαν και διέπρεψαν στο εξωτερικό. Διορατικοί εθνικοί ευεργέτες, οι δαιμόνιοι έμποροι Βαρβάκης, Γ. Σίνας, Βερναρδάκης, Ζάππας, Στουρνάρης και Συγγρός συγκαταλέγονταν ήδη στους εθνικούς ευεργέτες, με των οποίων τα κληροδοτήματα και τις δωρεές δημιουργήθηκαν υποδομές για την καλλιέργεια των επιστημών και ευφυείς, άποροι νέοι κατόρθωσαν να σπουδάσουν.

Συμπεράσματα

Στις βιογραφίες του 19^{ου} αιώνα, το ελληνικό δαιμόνιο εμφανίζεται ως έμφυτο χαρακτηριστικό μεγάλων Ελλήνων *par excellence*, οι οποίοι διέπρεψαν ως πολιτικοί, επιστήμονες, στρατιωτικοί, έμποροι και επιχειρηματίες, από το 17^ο έως το 19^ο αιώνα. Το χρονικό άνυσμα και οι τομείς δράσης παραπέμπουν σε μία ευρύχωρη, ευπροσάρμοστη και δυναμική έννοια-ομπρέλα, η οποία ερμήνευε, συστέγαζε, ανανοηματοδοτούσε και εθνικοποιούσε σταδιοδρομίες και επιτεύγματα. Οι βιογράφοι και άλλοι λόγιοι συνυπολόγιζαν τις εκδηλώσεις του δαιμονίου για την ανάδειξη της αναγεννώμενης ελληνικής διάνοιας και τη σμίλευση της φυσιογνωμίας του ελληνισμού ως μεγαλοφυούς, πολύμορ-

⁹¹ Αναστάσιος Κ. Χρηστομάνος, «Φυσικά Επιστήμαι και Προόδος: Λόγος απαγγελθείς εν τω Εθνικό Πανεπιστημίω τη 17 Δεκεμβρίου 1896» (Αθήνα: τυπ. Κωνσταντινίδου, 1897), 3-7, 30-32. Πρβλ. Γούδας, *ό.π.*, τ. 8, κγ'-κδ' την επισήμανση της ανάγκης και για επιστημονική στρατιωτική κατάρτιση των νέων Ελλήνων. Οι κληρονομημένες στρατιωτικές αρετές και η γνώση των προγονικών άθλων αποτελούσαν πάντα απαραίτητες προϋποθέσεις προστασίας των συνόρων και πολεμικών επιτυχιών, αλλά δεν ήταν πλέον επαρκείς.

φης οντότητας, δυνάμενης να επιβιώνει, να υπερπηδά εμπόδια, να προοδεύει, να μεγαλουργεί και να φωτίζει.

Η ανάδελφη ελληνική ευφυΐα συνίστατο στο συνδυασμό ευστροφίας, ευρηματικότητας, διορατικότητας, φιλομάθειας, τόλμης, επιτηδειότητας, προσαρμοστικότητας, πείσματος, αντοχής, πονηριάς, αποτελεσματικότητας και φιλοτιμίας. Τα χαρίσματα αυτά υπήρχαν εν δυνάμει σε πολλούς Έλληνες, καθώς το φυσικό περιβάλλον της Ελλάδας και η ιστορική κληρονομιά του ελληνισμού ευνοούσαν την παρουσία και την ανάπτυξή τους. Η εξαιρετική εξέλιξη των δαιμόνιων ανδρών ήταν αποτέλεσμα αφενός της ένζηλης καλλιέργειας και της άριστης αξιοποίησης των κληρονομημένων ταλέντων, αφετέρου του περιβάλλοντος δραστηριοποίησης.

Παρά τις πρόδηλες διαφορές τους, οι έμποροι και επιχειρηματίες, στους οποίους εστιάσαμε (Βαρβάκης, Γ. Σίνας, Δούμπας, Βερναρδάκης, Ζάππας, Στουρνάρης, Ράλλης, Συγγρός), οι πολιτικοί (Νικουσίος, Μαυροκορδάτοι, Γεράκης, Κωλέττης, Καποδίστριας, Τρικούπης), οι επιστήμονες (Πυλαρινός, Μαρίνος και Μάρκος Χαρβούρη) και οι στρατιωτικοί (Μελισσηνός, Κολοκοτρώνης) δραστηριοποιήθηκαν στον τομέα τους με πάθος και αφοσίωση, ταυτίζοντας το όνομά τους με την εξέλιξή του. Συνδυνάζοντας οξυδέρκεια και αντοχή και δρώντας ως από μηχανής θεοί, επέλυσαν δυσεπίλυτα προβλήματα και μετέτρεψαν καταστροφές σε θριάμβους. Φιλόδοξοι και ανήσυχοι, αποστρέφονταν τη στασιμότητα και επιζητούσαν όλο και περισσότερες ανακαλύψεις, διπλωματικές ή στρατιωτικές νίκες και χρηματικά κέρδη. Δρώντας κατ' αυτόν τον τρόπο αναδείχθηκαν ισάξιοι αφενός των εμβληματικών αρχαίων προγόνων, αφετέρου περιώνυμων σύγχρονων Ευρωπαίων. Συνεπώς, η προβολή της πορείας και των επιτευγμάτων των δαιμόνιων Ελλήνων συνέδεε το απώτερο και το εγγύς παρελθόν με την Ευρώπη και το μέλλον.

Κατά το 17^ο και το 18^ο αιώνα, το πολιτικό δαιμόνιο των μεγάλων διερμηνέων εξασφάλισε στους ίδιους δόξα και υλικά κέρδη και στους υπόδουλους χριστιανούς προστασία και προνόμια. Κατά το ίδιο διάστημα, οι μεγαλοφυείς επιστήμονες και στρατιωτικοί επιβεβαίωσαν με τα επιτεύγματά τους, την επιβίωση και το δυναμισμό της ελληνικής αγχίνιας. Ακολούθως, κατά το 19^ο αιώνα, οι δαιμόνιοι στρατιωτικοί, πολιτικοί, έμποροι και επιχειρηματίες καταξιώθηκαν είτε ως συντελεστές της Επανάστασης είτε ως εθνικοί ευεργέτες.

Το πάθος των δαιμόνιων Ελλήνων για πρόοδο, η ευελιξία τους, η νικηφόρα αναμέτρηση με τις προκλήσεις της εποχής τους και υπέρτερους ανταγωνιστές, τα υλικά και επιστημονικά «θαύματά» τους και οι ευεργεσίες τους, σχημάτισαν πρότυπα για ένα έθνος «εν αναγεννήσει», το οποίο διαπνεόταν από το όραμα της εδαφικής επέκτασης, της οικονομικής ανάπτυξης και της πνευματικής αναζωογόνησης. Η φιλόδοξη, αλλά ασθενική, Ελλάδα χρειαζόταν οξυδερκείς επιχειρηματίες, πολυμήχανους στρατιωτικούς, εμπνευσμένους πολιτικούς και ευρηματικούς επιστήμονες, ικανούς να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις της οικοδόμησης και της στερέωσης ενός «προτύπου βασιλείου».

Συνεπώς, οι σύγχρονοι Έλληνες έπρεπε να μιμηθούν τους αρχαίους και τους νέους προγόνους –ή, για να είμαστε ακριβείς, τους ιδεοτύπους τους– τόσο ως προς την καλλιέργεια των οφειλόμενων στην ελληνική καταγωγή χαρισμάτων τους όσο και ως προς τη φιλότιμη αξιοποίηση των καρπών τους. Από την πλευρά του, το ελληνικό κράτος όφειλε να συνδράμει στην ανάπτυξη των «σπερμάτων της ευφυΐας» των νέων του, με παιδεία ανάλογη των κλίσεών τους και εκείνης των πρότυπων ευρωπαϊκών κρατών. Έπρεπε, επίσης, να μεταρρυθμίσει τους θεσμούς και τη νοοτροπία του, ώστε οι χαρισματικοί Έλληνες να μεγαλουργήσουν παντοιοτρόπως, συμβάλλοντας ενεργά στην εκπλήρωση των εθνικών στόχων και οραμάτων.

Δαιμόνιοι Έλληνες στα βιογραφικά συγγράμματα του 19^{ου} αιώνα

Όνομα	Βίος	Καταγωγή-Γέννηση	Κοινωνικό υπόστρωμα	Μόρφωση-Κατάρτιση	Κύριοι τόποι σταδιοδρομίας	Βιογράφος ⁹²
Πολιτικοί						
Παναγιώτης Νικούσιος	1613-1673	Χίος-Κωνσταντινούπολη	Γιος γουνέμπορου	Ιατρική, Μαθηματικά, Αστρονομία, Πολυγλωσσία,	Ιταλία Κωνσταντινούπολη	Ε.Σ., Κ.Σ.
Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος ο εξ Απορρήτων	1641-1709	Χίος-Κωνσταντινούπολη	Οικογένεια μεγαλεμπόρων	Ιατρική, Φιλοσοφία, Πολυγλωσσία	Ιταλία Κωνσταντινούπολη	Ε.Σ., Κ.Σ.
Κωνσταντίνος Γεράκης	1647-1688	Κεφαλονιά	Επιφανής οικογένεια	Γλωσσομάθεια	Σιάμ	Α.Μ.
Ιωάννης Κωλέττης,	1773/4-1847	Ήπειρος	Αρχοντική οικογένεια	Ιατρική, Γλωσσομάθεια	Γαλλία, Ελληνικό Βασίλειο	Α.Γ., Α.Α.
Ιωάννης Καποδίστριας	1776-1831	Κέρκυρα	Αριστοκρατική οικογένεια	Ιατρική, Πολυγλωσσία	Ρωσία, Ελληνικό Βασίλειο	Α.Γ., Α.Α.
Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος	1791-1865	Χίος-Κωνσταντινούπολη	Ισχυρή φαναριώτικη οικογένεια	Μαθηματικά, Φιλοσοφία, Ουρωματική, Πολυγλωσσία	Πίζα, Ελληνικό Βασίλειο	Α.Γ., Α.Α.
Χαρίλαος Τρικούπης	1832-1896	Μεσολόγγι-Ναύπλιο	Ιστορική πολιτική οικογένεια	Νομική, Γλωσσομάθεια	Λονδίνο, Ελληνικό Βασίλειο	Γ.Τ.
Επιστήμονες						
Ιάκωβος Ψυλαρινός	1659-1718	Κεφαλονιά	Επιφανής, λόγια οικογένεια	Νομική, Ιατρική, Πολυγλωσσία	Βενετία Κωνσταντινούπολη	Α.Μ., Κ.Σ.
Μαρίνος Χαρβούρης	1729-1782	Κεφαλονιά	Διαπρεπής οικογένεια	Εφαρμοσμένα Μαθηματικά, Γλωσσομάθεια	Ρωσία	Α.Μ., Κ.Σ.
Μάρκος Χαρβούρης	1731-1808	Κεφαλονιά	Διαπρεπής οικογένεια	Ιατρική, Χημεία, Γλωσσομάθεια	Ιταλία	Α.Μ., Κ.Σ.
Στρατιωτικοί						
Πέτρος Μελισσηνός	1726-1797	Βυζάντιο-Κεφαλονιά	Επιφανής, λόγια οικογένεια	Φιλολογία, Φυσική, Μαθηματικά, Στρατιωτικές σπουδές, Πολυγλωσσία	Ρωσία	Α.Μ., Κ.Σ.

⁹² Α.Α.: Αγαπητός Αγαπητός. Α.Γ.: Αναστάσιος Γούδας. Α.Μ.: Άνθιμος Μαζαράκης. Γ.Τ.: Γεώργιος Τσοκόπουλος. Ε.Ο.: Ε. Οιστρίδης. Ε.Σ.: Επαμεινώνδας Σταματιάδης. Ι.Γ.: Ιωάννης Γεννάδιος. Κ.Σ.: Κωνσταντίνος Σάθας.

Θεόδωρος Κολοκοτρώνης	1770-1843	Πελοπόννησος	Κλέφτικη οικογένεια	Ελάχιστα γράμματα	Ελληνικό Βασίλειο	Α.Γ., Α.Α.
Έμποροι – Επιχειρηματίες						
Ιωάννης Βαρβάκης	1745-1825	Ψαρά	Γιος πλοιάρχου	Ολίγα γράμματα	Ρωσία	Α.Γ.
Γεώργιος Σίνας	1783-1856	Ήπειρος–Νις	Γιος αυτοδημιούργητου επιχειρηματία	Βασική παιδεία, Εμπορική κα- τάρτιση, Γλωσσομάθεια	Αυστροουγγαρία	Α.Γ.
Στέργιος Δούμπας	1794-1870	Κοζάν–Μοσχόπολη	Γιος χρυσοχού	Ολίγα γράμματα	Αυστροουγγαρία	Α.Γ.
Δημήτριος Βερναρδάκης	1799-1870	Κρήτη–Ρωσία	Γιος αξιωματικού του ρωσικού στρατού	Στρατιωτική Σχολή	Ρωσία	Α.Γ.
Ευαγγέλης Ζάππας	1800-1865	Τεπελένι	Γιος σημαντικού τοπικού εμπόρου	Ολίγα γράμματα	Βλαχία	Α.Γ., Α.Α.
Νικόλαος Στουρνάρης	1806-1853	Μέτσοβο	Εξέχουσα τοπική οικογένεια	Εμπορικές και βιομηχανικές σπουδές, Γλωσσομάθεια	Αίγυπτος	Α.Γ.
Στέφανος Ράλλης	1829-1902	Χίος–Μασσαλία	Επιχειρηματική οικογένεια διεθνούς εμπέ- λειας	Εμπορικές σπουδές Γλωσσομάθεια	Λονδίνο, Μασσαλία	Ι.Γ.
Ανδρέας Συγγρός	1830-1899	Χίος– Κωνσταντινούπολη	Γιος επώνυμου γιατρού	Σχολαρχείο. Εμπορική μαθητεί- α. Γλωσσομάθεια	Κωνσταντινούπολη, Ελ- ληνικό Βασίλειο	Ε.Ο.